

А. КРИМСЬКИЙ.

БЕЙРУТСЬКІ ОПОВІДАННЯ.

(1897).

К И І В.

Друкарня Українського Наукового Товариства.

1919.

„Растління нравів“.

І. ІМЕННИК.

I.

Бейрутські єзуїти, — о! з них народ дуже розумний та догадливий!

Єсть у них школи — найкращі на цілу Сирію; так до тих своїх шкіл вони залюбки приймають і дітей православного арабського люду; сподіваються, чи не можна буде своєю наукою прихилити їх якось до католицтва, або хоч на унію навернути. Тільки ж проти цього он-що було б їм не паруч: вчитимуть вони православних дітей цілий тиждень спокійненько, а надійде субота — підуть діти із своїми православними батьками до своєї православної церкви на вечерню, а далі, другого дня, підуть знов до своєї церкви на одправу недільну, — от вам разом і пропаде геть уся „не зла, тиха“ праця єзуїцька, що непомітно була велася над дитячою душею цілий тиждень. Заборонити ж дітям ходити з батьками до рідної церкви — не випадає. Та єзуїти — народ тямущий: знайшли собі спосіб, щоб усе про людські очі було шито-крито. Завели вони порядок у своїй школі, щоб у суботу була наука й по обіді тай аж до заходу сонця; як прийдуть діти до школи в суботу зрана, так уже й до вечора через науку не вертаються додому, а тим часом православна вечерня одійде. А другого дня, в неділю — знов дітей зранку кличуть до школи, — та не на лекції, не на „classes“... борони Боже, бо це ж свято!... Ні, в школі одбуватимуться так собі лиш прості „études“, щоб діти вкупі з учителями лекше могли вивчити свої „devoirs“ на понеділок, а потім учителі поведуть їх кудись за місто на прогулку, бо того вимагає шкільна гігієна. Отак у неділю рано, вже в годині сьомій, діти збираються до „колежа“ і

зараз сідають до вчення *devoir*ів на ввাত্রа. Ще й „девуарів“ не повиучувано, а вже в монастирському костьолі, що при ньому колеж, дзвонять дзвони до католицької божої служби; вчителям треба йти до костьолу, а щоб діти сами без догляду не пустували, ведуть і їх до єзуїцького костьолу. Одстоять діти католицьку службу божу та послухають проповіді—дають їм поснідати; потім—ведуться знов „*études*“, а тоді—й на спільну преходку. Так воно й гігієнічно буде, й педагогічно, і до схизматицької служби не підеться.

Гігієнічно, та чи зовсім? Чи то гаразд, щоб бідолашним дітям не давати волі за цілий тиждень ані же? Чи то по-людськи, щоб у дітей не було й днини, вільної од учення?... Ат! хіба ж це так? Адже єзуїти—народ не тільки розумний, ба й добрий. Кожного місяця вони обирають якийсь будень—ну, от середу, вівторок, або що,—тай одзволяють дітей од науки на цілий день, аби лиш той день не випав проти православного празника. Знов же й кожнісінякого четверга наука закінчується як раз о півдні, дітей пускають додому, і вже тоді цілий четвер аж до вечора—то їхній день: нехай собі дітва гуляє вдома, нехай бігає, стрибає, веселиться, не журиться. Честь і слава мудрим і добрим єзуїтам!

II.

Був один такий четвер 5 шебâта 1897 року; шебât—то по нашому февраль, або лютий; єзуїти були б сказали, що то вже 17-го шебâта, та православні араби держаться старого стилю. В той четвер жінка бейрутського доктора Гедіє,—отого, що сидить у православному кварталі Рмейль,—не дуже раділа єзуїцькому четверговому звичаю, тай не без досади думала, що ось, мовляв, настане південь—тай діти поприходять із колежа. Бо в неї, за нікольством, на-збиралася сила немитої білизни, аж за цілий місяць, і треба було її попрали. Звичайно всі хазяйки в Бейруті перуть білизну в п'ятницю: на суботу воно буде готове,—от на неділю й надіти можна свіженьке-чистеньке. Та Гедііха добре бачила, що таку велику купу вона не впорає за один день; і надумалася вона—частину того шмаття впорати ще в четвер, а вже решту в п'ятницю. Звичайним хазяйським звичаєм взяла вона двоє величєнних баняків, напхала їх чорною білизною, налляла водою і, як водиться, поставила

баники на велику-превелику глиняну жаровню (печей у Сирії нема), щоб вода закипіла тай зувесь бруд щоб із білизни випаривсь; все вона робила сама, бо проста сім'я Гедіїв не держала наймички. Іще й не кипить, іще й не зараз прати, а в пані-Гедіїхи хмаристі думки до голови заходять. Опівдень поприходять діти із школи,—що його тоді, в Бога, чинити! Хоч скрутиса, білш нічого! І за дітьми наглядай, щоб одно одному голови не порозбивало, і білля пери та оджимай, і обід вари!—„Вигадали ж ті бісові єзуїти звичай: у ч е т в е р—та щоб діти не вчилися, а байдики били! І де це по цілім світі видано?! У ч е т в е р!... І чи не гріх їм од Аллаха православного!“... Гедіїсі, через білизну, стало здаватися, що нема вже вищого й смертельнішого гріха, як байдикувати в четвер.

На біду, один з її маленьких хлопців і зовсім не пішов сьогодні в школу. Бо він зветься Ельян; отже ж сьогодні п'ятого шебѣта—святого Ельяна; а вже ж тії „франжі“, європейці б то, позаводили тепер у Бейруті таку моду, щоб іменини святкувалися. Давніше араби й не чували були про таке диво, ніхто й не знав, що в людини можуть бути „іменини“; ну, а тепер знають і святкують. Звісне діло, іменини бувають тілки в тих христіян, в яких і ймення християнські. Бо коли якийсь християнин зветься Фуадом або Несімом або яким інакшим мусулманським ім'ям, то звідки ж він викопає собі йменини, в якому календарі? Свята церква не знає таких ангелів-хранителів, щоб звалися вони Фуад або Несім. Ну, але святий Ельян у християнським календарі є, і Гедішиному хлопчикові сьогодні радість: отці-єзуїти ще вчора сказали йому, що сьогодні він може не йти до школи.

Скучно хлопчині на самоті. Заспівав він собі французьку дитячу пісеньку, що вивчив у школі: *Il était une bergère, qui gardait ses moutons...* Та швидко обридло. Ага, он біжить кицька.

— Бис-бис-бис!—закликав її Ельян. Кицька, що звалася Хосна („красуня“), довірливо підбігла. Ельян сховив її тай міцно тримав; йому шість год, сила єсть, кицька не вдереться. Учора Ельян, як вертав із школи, то бачив, як один парубчачок, що мався зарізати півня, спершу зробив з ним кумедію, або, як вимовляють сирійські араби, „комбдію“. Той парубчачок прив'язав був півня довгим шнуром за ногу до кілочка, а тоді потрошку, кожну пару хвилин,

надрізував йому ножем шию. Півень бігав на припоні, мов скажений; кров дзюрила йому з надрізаного горла; на жовтім піску намалювалися дуже-дуже гарні червоні взори. А діло діялося просто на шляху. Навкруги погуртувалося багачко людей,—і старих, і дівтори,—тай усі похваляли вигадливого парубчака; всім було весело, а дівтора з радощів аж гукала та верещала. Особливо сподобалася вчора Ельянові ота частина „комбді“, як у півня вже три четвертині шиї було перерізано, а він таки ще бігав і так кумедно-кумедно крутив підрізаною головою; знов же й кров биля тоді вгору, такою високою течією, наче з водомета! Шкода тільки, що після того півень в скорості впав і вже більше не бігав; „комбді“ настав кінець, і публіка поросходила.

Оце тепер Ельянові заманулося прив'язати Хосну до стола і надрізати їй горло, щоб і вона бігала, як учора півень. На жаль, не було мотузка. Тоді хлопчина надумав собі другу „комбдію“: він цупко схопив Хосну за хвіст, підніс її високо-високо, на скільки сягали вгору його рученята, і зачав походити по хаті, вимахуючи висячою Хосною, немов „шаммäs“ (диякін) каділницею; в акомпанімент до цієї церемонії він поважно приспівував: „Господи, воззвах к тобі, услиши м'я“, що не раз чув, як співає вдома на молитві його побожний батько. Кицька з диким нявчанням звивалася на хвості немов гадюка, силуючися вдратувати Ельяна.

У матері в кухні саме був уже доспівав один з наставляних казанів, коли почувся духовний дует Хосни з Ельяном. Швиденько мати вбігла з кухні в хату, видерла кицьку, смикнула Ельяна пальцем по носі і так само швиденько вернула до кухні.

Ельян, як zostався сам, трохи помізкував. От він згадав, що тут у великій шахві на буфеті стоїть тарілка з „дибсом“, себ то з виноградним повидлом, або наче патокою. Підставивши собі стілець, він виліз до шахви, розчинив дверці тай застромив палця в густий смачний „дибс“, щоб полизати.

На лихо, мати зачула грукання од дверців.—„А ти, поганцю, сину шісдесятюх пантуфлів!“—буркнула вона, покидаючи казани з білизною і, з недопраним мокрим рушником у руках, поспішаючи знов із кухні до хати. Що до лайки: „син шісдесятюх пантуфлів“, то вона мала собою

визначати, що аж трицятеро людей топтали поганця-Ельяна ногами, мов яку гадюку.—„І хто вигадав задля лінивих оті клятї йменини, бодай тому все лихе було!“—вигокувала пані Гедїїха, смикаючи Ельяна за ноги: „Злізай мені, осле, зараз із шахви!... зараз!!... Не маєш чого робити, то взяв би, вчив би свій девуар на взавтра!...“ Хоч пані Гедїїха й не знала французької мови, та слово „девуар“, через французькі єзуїтські школи, знають тепер чисто всі араби в Бейруті, навіть своє рідне слово „фард“ призабули.

Ельян поволі злізав з буфету. Мати, щоб заохотити його, гепнула його скілкись разів по шиї мокрим, гарячим рушником, що був у неї в руках. Хлопець утік із хати в сад.

Невеличкий сад коло їхньої господи був дуже гарний і поетичний. Найбільше було тут дерев апельсинних та померанцевих, але були й інші: гвоздичне, що скидалося на плакучу вербу, мигдалове, що саме тоді верте було чудовим, пахучим цвітом, лаврове, оливне, та всякі другі. Кипариси й пальми розкішно піднімалися вгору; коло них плохенько тулився ароматний повзучий ясмін, а недалеко росли мірти,—і всі пахощі зливалися в наркотичний, п'янючий потік, серед якого иноді, за вітрецем, прорізувалася міцніша течійка гострого духу лампоцвітів-датур. Та Ельянові було не до ароматів: він заходивсь оглядати апельсинні дерева, чи нема де плоду. Та нічого не було: всі апельсини були пообриваті, а через дітей Гедїїха не могла допильнувати навіть стародавнього звичаю: кидати на дереві один чи пару овочів необірваних, щоб „дерево не було сиротою“; бо єсть приміта, що коли „не покинути дерево сиротою“, то воно й на той рік родитиме. Ельянові знов пригадався дибс; знов захтілося поласувати.

— А що коли я в мамі добре попрохаю? то, може, хоч задля йменин моїх вона міні дибсу дасть?—подумав він.—Та треба попередю чимсь до мамі піддобритися. Ага! прикинуся, ніби не знаю, де моя книжка заверглася, тай піду по тую книжку питатися в мамі, щоб знала, що я хочу вчити девуар. Тоді мама подобрішає, а тоді й дибсу дасть...

Тільки ж він не відав, що тим часом сталося у кухні.

Треба знати, що кухня в арабів ані трохи не така, як у нас. Нема там печі, немає грубки; арабська кухня—це просто наче комора. Коли треба спекти хліби (хобзет) або пиріжки (фтайр, ажин б-лахм) або якусь кращу, ніж звичайно, печеню з м'яса, або що,—то на те єсть „фөрні“,

себто громадські пекарні або булочні, з великими пічми; туди й несуть те, що треба. Пекар („фєррân“) принесене сире м'ясо чи сире тісто чи зліп'яні пиріжки попече або посмажить за смішно-невеличку плату; та й смачніше воно виходить, ніж коли б пекти вдома, без печі. Арабські господам так звикли до цього порядку, що не добачають жадної мороки в тім, щоб поситися з сирим тістом геть з хати. Ба навіть, коли б хто захтів пекти щось таке вдома, то громадський голос не похвалив би його. „Свої хліби отдавай пекти пекареві, хоч би він часом і спалив половину їх“,—навчає арабська приказка. А звичайну хатню страву готують хазяйки на „тиббахах“, себто жаровнях,—глиняних найчастіш. В кухні єсть не одна, а скілкись жаровень. На спід жаровні насипають вугілля і розпалюють; зверху понад уголлям, становлять залізну або глиняну решітку, а вже на тій решітці, над жаром, примостюють, що треба: чи там горщик, чи каструльку, чи ринвочку із стравою.

У пані Гедіїхи один тиббах стояв був сьогодні на столі, і в нім варилися зелені стручки квасолі з бараниною; а два другі тиббахи стояли коло столу на землі, і там у казанах кипіла брудна білизна. Доки пані Гедіяха поралася була з Ельяном коло шахви в хаті, забралася до кухні двоє котів-кавалерів, що прийшли були очевидячки з візитом до Хосни. Вони скочили на стіл, щоб рознюхати, що там за їжа вариться в ринві. Аж тут раптом зарипіли двері: пані Гедіє, визволивши од Ельяна кицьку, вертала до кухні. Коти прожогом метнулися із столу до вікна. Як скікнули, то зачепили за тиббах і перекинули ринву з квасолею та м'ясом. Вся страва бухнула із столу вниз тай не куди, як у казан з білизною, де вода аж клекотіла, випарюючи геть увесь бруд із шмаття.

— Ой, сусідоньки-голубоньки! ратуйте!—счинила галас пані Гедіє.

Із сусідніх, близесеньких подвір'їв того самого кутка, з однієї, з другої, з третьої кухні, повибігали сусіди. Прибігла й ситт-Варде, і Ом-Іскандер і ситт-Вікторія і Ом-Нажіб. Не треба було багатьох й розказувать їм, що і як. Моторенько, щиро і з величезним баб'ячим галасом, що чувся певно й на третьому шляху, заходилися вони пособляти Гедієсі. Котра квасоля й шматки баранини не зовсім іще потопилися в казані, а пливали зверху, ті вони повихоплювали зручно з казана попросту пальцями і склали знов

у ту саму ринву, де воно було й варилося; а котрі стручки та шматки м'яса потонули, ті довелося витягати споміж білизни ложками та друшляком; і це вони склали в ту саму ринву. Таким способом страва не загинула: геть усе було визбірано і знов стало доварюватися, і обід—не пропащий. Нема де правди діти: теперечки позаводилися в Бейруті такі з'європейшені араби, що були б не стали їсти такої їжі: сказали б, що гидко брати до рота таке м'ясо й квасоллю, які навіть одну хвилину побували в казані з білизною. Та з таких новітніх дурнів усі добрі люди тільки сміються та дражняться.—„Барізі!“, себто „парижанин“—кажуть на такого людя. А втім, не багацько ще таких у Бейруті й єсть. Омм-Нажіб дуже добре якось-то обізвалася про цих „паризьких“ перебендів, що, коли б усіх отих „барізіїв“ піддержати з тиждень на їжі святого Антонія, то куди б їхне гидування й поділося!...

Та тепер жіноцтву ані думки не було про чиєсь можливе гидування, бо треба було найшвидче вратувати й білизну; адже кип'яток у казані, куди була ввалилася страва, зробився тепер дуже масний. Живо притягли велику олов'яну балію („сінйе“), що вживається в арабів для білизни замість наших ночов. Туди, з великим гамором та метушню, заходилися викидати білизну, що по одній штуці вилловлювали її із киплячого казана... Пішла гаряча пара по всій кухні, наче дим коромислом... Гойкання... жіночий крик... гармидер... Гедіїха, звісно, метушилася й репетувала найлучче од усіх.

Отож серед такого пекла увійшов до кухні Ельян на садові двері. Не вважаючи на розгاردіаш, не вважаючи ані трохи на те, що мати з сусідами мало не скрутяться коло білизни, хлопчик зачав смикати матір за спідницю.

— Имми-и-и-и (Мамо)!...—затяг він дитячим плаксивим тоном (Треба було б сказати: „оммі“, та в Ельяна через плаксивість виходило „имми“).—Имми-и-и-и!!!...—жалісно розтягав він на примхливий дитячий лад:—Имми!... фе-е-ен кте-е-бі? (Де моя книжка?)....

Хлопчині дуже хтілося дибсу. За для дибсу треба було похвалитися любов'ю до книжки. То що йому до білизни!

Як почула ситт-Гедіє, що Ельян смикає її за спідницю, вона обернулася тай на хвилину ніби закам'яніла з лютого дива.

— „П-нас би-н-нас уль-отта би-н-нифäc!!“... Себто: „Тут і людям скрута, а ще й кітка кричить, що вона—породілниця!“—обурена зашипіла вона словами арабської приказки і штовхнула Ельяна в груди.

— Я вчитись хочу!—запхикав він.

— Ого! Це—зовсім, як та жінка, що в приказці: „Жит ні штäра, жит-ні!... Йä рижжäль, та'а маххит-ні!“... „Ой, та й напала ж на мене охота працювати, напала!... Але йди-но, чоловіче, висякай мене попереду!“... Іди міні, чортячий хлопче, геть з кухні до диявола!... Бодай ти був проклятий на твої йменини! Ййхриб бейтак!...

„Ййхриб бейтак“—значить: „бодай твоя хата завалилася!“... Хати в Сирії будуються не инакше, як із тесаного каміння; згоріти вони не можуть, а завалитися та зруйнуватися можуть. Через те араби, коли кого лають, то зичуть йому: „ййхриб бейтак!“ і це найзвичайніша лайка. Гедіісі ані думки не було, що, коли б розвалилася Ельянова хата, то була б розвалилася її власна хата. Бо ніхто з арабів ніколи не вдумується в цю лайку, що вона визначає, а не-свідомо вигукують її всі, куди не ступні.

III.

Потроху-потроху надійшов і південь. На дзвіниці езуїцького монастиря вибило дванацять. Ельян, що був уже трохи притомився з нудьги й сидів нишком у кутку коло хвіртки, разом побачив, що його брат Фуад, сестра Матіль (себто Матільда) і ще й друга сестра Аліса вертають із школи додому.

Ельянові раптом стало дуже весело. Він почув, що по всім його тілі забили якісь живчики. З великого, надмірного напливу енергії він, сам не знаючи—як і через що, кинувся несподівано до Фуада, що трохи був старший за його, схопив Фуада за руки, придержав і зачав його копати ногами в живіт.

Сторопілий Фуад, хоч старший і сильніший, з несподіванки не знав був, що чинити, і не боронивсь. Та далі, що малосся сили, укусив Ельяна за вухо. Обидва заверещали так, мов недорізані поросята. Матіль і Аліса теж, задля компанії, заходилися горлати.

Прибігла Гедііха із „шовбёком“ (качалкою) і, без усяких довгих допитів, взяла всіх лупцювати, по чім попало,

а Ельянові,—се вже спеціально за-для йменин,—наділила з'особна пару смачних лупасів, „не вть счєть абонемента“; ще й додала: „А оцє тобі, йменинниче!“

IV.

Незабаром після того прийшов додому сам хазяїн хати, доктор Гедіє, „ль-хакім Гедіє“, як кажуть усі на його.

Хто людина зайжжа, хто не знає тутешніх норівів, хто забуває, що попавсь у тую сторону, де в столітніх Авраамів родяться Ісааки, той, коли не бачив ще самого доктора Гедіє, а бачив тільки малих його дітей, повинен подумати, що батько—чоловічина ще не старий. Адже найменчій Гедієвій дочці Алісі допіро чотирі роки!... А тим часом ль-хакімові Гедіє є вже сімдесять вісім год. Він і глухий, і не добачає, і зубів недолік, і голова й руки трусяться. Він чоловік сухорлявий, височенний, і здається ще вищим на зріст через свій довгий халат—„гомбâз“. Бо хоч тепер у Бейруті геть уся молодь і навіть більшина людей пристарюватих удягаються вже зовсім по-європейському, зоставляючи ще хіба червону фєску на голові, однак старі діди давню одіж іще не кидають. Через те й на хакімові-Гедіє—довгий шовковий гомбаз, себто халат або шляфрок червоно рижої хварби, густо розлінійований подовжніми білими смугами, що йдуть з гори в низ. Підперезаний він мотузком, бо то така мода до гомбазів у Бейруті; по других містах люди підперізують гомбази широкими чересами, або шалями. На ногах у Гедіє з-по-під халата видно височенні білі паньчохи і низесенькі пантуфлі, як у наших лапсердакових жидів. На голові—червона ярмулка-фєска, що її не скидають з голови, навіть сидючи в хаті. Обличчя....—ох, нема де гріха діти!—обличчя хакімове дуже скидається на мишаче, тільки що схилєне вниз. Шкура на лиці—аж сіра, така поморщена; зморшки дуже рельєфні іще й через те, що ані бороди, ані баків у старого немає, бо всі тутешні христіяни, окрім попів та черців, голяться. Зпоміж світських людей тут з бородою ходять лиш мусулмани та божевільні та ще ті христіяни, котрі, не боючись посміхів, хочуть геть зовсім скидатися на європэйців; такі, знов, і замість червоної фєски носять європейський капелюш або бриль. Вуси в хакіма-Гедіє—вони єсть: сиві, чи сірі, рідесенькі й дуже довгі, тверді, як щетинка; отож через них

Гедієве обличчя найбільше й скидається на мишаче, або хоч на старе котяче. І очі бігають як у мишей; а брови аж білі, і звисають бахромою на очі, як часом у сичів.

Ох, треба признатися, що поміж арабами тільки боро-даті мусулмани мають на старости літ поважне й величне і гарне обличчя. А християнин—доки він молодий, доти з нього такий вродник, що аж-аж-аж; а постарівся—то й виглядає не по-людськи: котрий—скидається на горілку, котрий—на сиву мишу, котрий знов—на старого облізлого ко-та...

Ль-хакім Гедіє не вчився в ніяких спеціальних шко-лах. Був давно колись у Дамаску один старий тямущий ха-кім,—то Гедіє і поняв у нього всю лікарську науку. В Бейруті теперечки аж двоє медичних факультетів з євро-пейськими професорами; один—в монастирі у отців-єзуїтів при їхньому „університеті святого Йосипа“, а один в „Sy-rian protestant college“ у американських місіонерів. Ті обидва університети постачають докторів на цілу Сирію й Палестину, і докторів тепер у Бейруті, не вам кажучи, як собак нерізаних. Тільки ж оті новітні докторі беруть дорого, а Гедіє гарно подякує й за бешлік, себто за копійок два-цять; через те пацієнти ще не зовсім його кидають. Знов же й ліки його не дуже дорогі й не дуже мудрі, а прості собі нівроку: хинна, слабительний лімонад, чи якийсь инак-ший „тесгіль“, себто пургатів, то що.—„Тай давно ж він гоїть людей,—то хоч факультетської науки ніколи він не відав, мусів з довгої практики виробитися на досвідченого лікаря“,—думають бейрутські харнаки, пам'ятаючи своє при-слів'я: „Хто старший за тебе на день, той мабуть чи не на сто літ за тебе розумвіший“. Опроче, всі шанують хакіма-Гедіє іще й за його побожність: він не те, що молоді док-торі; він навіть книжок не читає, бо молитвослови на пам'ять знає, а в свіцьких тепер пишуть про саме кохання; він, як є вільна година, зараз молиться та святих пісень співає. За те люди його поважають, і пацієнти ще од нього не одкидаються.

Як прийшов старий додому, посідали всі обідати. Обі-дали по простому звичаю, по старосвіцькому, без стілців, сидячи на широких килимі, а по середині стояла „сѳра“, або „трапеза“: дуже низький круглий стіл. І їли по-старо-свіцькому, без тарілок і без вилок, руками. Та й на що ті тарілки? Юшки на обід не варять, а все инче—легко їсти

на „хѳбзі“. Коли ви подивитеся в словник, то знайдете там, що слово „хѳбз“ має значити „хліб“. Та коли казати правду, то в арабів зовсім немає хліба, або того, що ми звемо хлібом: паляниць вони не печуть і не знають, а печуть лиш тонесенькі коржі тай звуть їх „хѳбз“, і ото—їхній хліб. Покласти шматок м'яса на хѳбз, або зачерпнути хѳбзом з миски трохи рижу—от вам і жадної тарілки не тра. Може хто спитає: а кістки або жили або плівки з м'яса—куди ж їх дівати? куди їх скидати, коли тарілки перед собою нема?—А! все те, що обсмоктано або обгризено, треба знов класти на ту саму спільну миску, де лежить усе м'ясо. Воно правда: як багато накидається в миску плівок та кісток, то не дуже зручно вибрати з-поміж нагорнутої купи шматок цілого, ще не братого м'яса. Але ж у кого очі єсть, той не помилиться, а в голодного, як каже прислів'я, „очей не пара, а дві парі“.

За обідом Гедіїха розказала чоловікові, що витворяв Ельян і що то за йменини.

— А в церкві ти був?—шамкаючи спитав батько в хлопця.

— Ні, ба́йї (тато), не був.

— Отак!... Ох, ці франкські вигадки!... Вигадали йменини, та до церкви не навчать йменинника піти, а кажуть, щоб лиш подарунки дарувати.

— Які подарунки?—спитала Гедіїха.

— Звісно які. Понакупляють йменинникові цяцьок та ласощів, дарують гроші, то що... Така мода у франків!...

Пообідавши, хакім пішов спати. Жінка принесла сито „аккуму“ і розіклалася на підлозі, щоб перечистити аккум на вечерю. Це праця довга. Аккум—то собі такі будяки, дуже колючі, з м'ясистим стеблом; коли пообтинати колюче волохате листя й покинути саме-но стебло, то з нього виходить дуже смачна їжа,—так віби спаржа. Чистить собі Гедіїха аккум, аж гульк!—до неї прийшов і сів Ельян. Хлопчакові дуже вбилася в тямку батькова оповідка про йменинні подаруночки.

— Имми (мамо)! занив він одразу.—Имми! дай міні п'ять нехâсів (мідних шажків)...

Ельян каже на матір—„ти“, бо по-арабськи слово „ви“ не прикладається до одної людини, тільки до багатьох.

Певне діло, мати й не подумала вволюти синову волю. Не дивниця, що Ельян зачав протяжно голосити гортанним тоном:

— Аие-аие-аие-аие!—затяг він; далі на пів-секунди перепинився й потяг повітря в себе, далі знов затяг свою гортанну довгу ноту: „Аие-аие-аие! аие-аие-аие!“... Пішов концерт!

Арабські діти плачуть инакше, як франжійські. Звісно всім, що арабська мова дуже горлова. Особливо ж єсть там один такий звук, що рідко хто з європейців навчиться його коли-небудь вимовляти. Той звук зветься „айн“. Вузлуваті німці—(хитрі в біса!)—постерегли, що коли прислухатися, як риплять немазані двері, то ото ж і маємо того самого арабського ‘айна. Другі філологи знов кажуть що мале теля, коли мукає до своєї матері, то вимовляє арабський айн зовсім чисто: „мабуть чи не од верблюжат у пустинях і навчилися араби свого айна“,—догадуються вони. Треті знов запевнюють, що й кожен європеець уміє вимовляти арабське айн, коли слабує на морську хоробу; бо коли, вибачайте, він ригає, то той звук, з яким люди ригають, і єсть найчистіше айн. Та мабуть чи не легше вам буде навчитися того айна ось як: притулить кінчик язика до нижніх зубів, до самих пнів, далі притисніть цілий язик щільно-щільно до спідньої челюсти, щоб горло було вільне, тай силуйтеся вимовляти гортанкою не то „а“, не то „е“, не то „г“—от вам і вийде той словутній айн. Спробуйте: може пощастить вам це зробити!

— Аие-аие-аие-аие!... Аие-аие-аие-аие!...—айнував Ельян щось із пів години, сидючи на підлозі коло матері, коло сита з аккумулятом. Мати,—їй і байдуже,—чистила собі любісінько аккумулят. Вона навіть не помічала того плачу й забулася про нього, хоч Ельян голосив близько коло її вуха, і міркувала про свої хатні справи. Так само й батько—спав собі спокійно, бо хоч Ельянове голосіння дуже-дуже скидалося на різьке теляче чи верблюжаче мукання, та було воно доволі рівномірне й монотонне.

Фуад, Матіль і Аліса тим часом були гайсали по подвір'ю. Нарешті їм прийшло на думку, що з Ельянового голосіння можна собі зробити дуже втішну забавку. Вони прийшли до хати, всі троє посідали поруч Ельяна і зачали йому підсобляти. Скоро він роззявляв рота та починав свою айнову ноту, заразсінько роззявляли рота й вони, тай підтягали братові дуже енергічно, а як Ельян спинявся, щоб одсапнути, спинялися й вони; брався він наново голосити,—приставали до його й вони дружнім хором. І їм бу-

ло дуже весело. Матері було зовсім байдуже до їхньої за-
бави.

Та Ельянові далі вже й не видержка стала. Раптом серед голосіння, обірвавши одну свою дуже високу ноту, він скочив, хвицьнув у живіт Алісу, вона аж перекинулася, далі зробив те саме з Матіллю, а з сильнішим Фуадом за-
чав битися навкулачки.

Тепер мусіла вступитися в діло й мама. Та не встигла ще вона розборонити і вгамувати дітей, коли прокинувся батько. Крехтячи, плямкаючи губами, підвівся він з ліжка, підійшов до дітей і скинув з ноги шкурятяну пантуфлю, щоб покарати винних; різок тут не вживають. Як же бачив він, що галасують усі діти однаково, то попередку побив їх пантуфлею геть усіх однаково; а що приводцем здавався батькові Фуад,—звісно, старший!—то безвинному бідоласі влетіло на прикінці скілкись лишніх паців, тай то не по спині і не по шиї, як иншим, а просто пантуфлею по лиці.

Вчинивши таким побутом святу справедливість і втихомиривши дітву, старий хакім, крехчучи з утоми, знов пішов до ліжка, щоб спочити після трудів праведних.

— Не варто було всіх бити!—кинула йому на здогін жінка, зрештою доволі байдужно:—Винен був тільки Ельзи!

— Ет! кăди ль-улад шінак хăлю! „Хто захоче дітей розсудити, тому просто треба повіситися!“—одвітив старець звичайною приказкою, яку раз-у-раз можна почути од арабських батьків.

— Тфу алейк (Тьху на тебе)!—зашепотів тоді Фуад на Ельяна і плюнув на нього. Ельян сунув його кулаком під ребро. Розлютована Гедіїха повиштовхувала всіх дітей на подвір'я, кленучи езуїтів, що вигадали свято в четвер.

2. Ш Е Й Х Ж Я М М Е Л Ї.

Не дуже довго довелося Гедіїсі після того посидіти на самоті коло сита з аккумулятом.

Вона сиділа на підлозі спиною до дверей, що вели на подвір'я, Двері були розчиняні, бо хоч фефраль у Сирії трохи холодніший од усіх других місяців, та таки й у фефралі буває добра спека,—звісно, як коли. Звичайно про фефраль не дурно кажуть: шебât—ма йлу тбât“, „у фефралья

нема постійности“; та сьогодні день був дуже теплий, і Гедієха навіть сиділа спиною до незачиняних дверей.

Схилена над своїм аккумулятом, вона й не зогляділася, як коло неї раптом виріс якийсь високий чоловік, а позаду його—дві жіночі постаті, обіннуті в біле.

— Нигарик сайд, йй мм-Никўль! День твій щасливий, Миколина мати!—привітався гість, титулюючи паню-Гедіє ім'ям її старшого сина, як того вимагає арабська звичайність. Формула: „день твій щасливий“ значить попросту: „здорова була!“

Пані Гедіє підвела очі, хвилину приглядалася до того, хто стояв над нею, і радісно скрикнула:

— Чи ба! Шейх Жяммель!... І не впізнала була!... Нгарак мбâрак! (Се значило: „День твій благословенний!“ Це теж формула, якою відповідає той, кого привітають, отак як у нас відповідають: „доброго здоров'я“)...—Заходь, заходь он-сюди, Амінів батьку!—запрохувала вона його, підводячись і показуючи рукою на сусідній покоїк, що грав ролю вітальні. Тепер вона Жяммеля, як годиться, величала вже „Аміновим батьком (Абу-Амін)“, бо старший Жяммелів син звався Амін.

Всі вони: ситт-Гедіє, шейх-Жяммель і обидві обіннуті білі жіночі постаті—увійшли до вітальні.

— Ну, як ваше дороге здоров'я? як почуваетесь? (Кіф сиххаткон иль-азізе? кіф халькон)—увічливо проказував шейх-Жяммель звичайні привітні арабські формули.

— Слава Богу! дякуємо Богові (Ль-хамд ілля! нашкор алла)!—відповідала ситт-Гедіє, вклоняючись і прикладаючи руку до серця.

— Як ваш добрий настрій?... Як вам на думці?... Як вам діється (Кіф инширяхкон? кіф хатірккон? кіф шоглькон)?—вимовляв шейх-Жяммель церемоніяльні привітні питання.

— За твоїми молитвами!... За божим доглядом!... Най і тебе Бог сохраниць (Би-даак!... Нâзар алла!... Аллаг ййхфазак)!...—знов кланялася пані Гедіє.

— Як здоров'я богохранимих (Кіф халь иль-махрусін)?—допитувався гість, називаючи дітей „богохраними“, як воно й годиться.

— Моляться, щоб і твоя милість почувався гаразд!... Нівроку, прости Боже (Бййс'алю хатир жнâбак!... Астагфир Аллаг)!...—проказувала йому господиня дому одвітні привітальні формули.

Вже й з цих довгих церемоній одразу видко, що шейх Жяммель не тутешній, бо ділові бейрутинці так довго не вітаються, а обмежуються на якійсь одній із тих формул. Ба й виглядав Аму-Амін зовсім-зовсім не так, як бейрутяни: знати, що він або, може, з Лівану, або з якихсь інших, іще дальших гір. Перш усього, коли вже не казати про його величезні чорні блискучі очі, кожному мусіла кинутися на увагу його чорна-пречорна борода, лиш де-не-де покраплина сріблястою сивиною,—борода на прочуд розкішна, борода поважна, борода величня. А в Бейруті свіцькі люди борід не носять. Ціле Жяммелеве обличчя мало на собі особливу, своєрідну расову відпечатку. Бейрутинці і другі сирійські городяни—то здебільша поараблені греки, почасти італ'янці, вірмени і інші левантинці; вони араби, бо їхня мова—арабська, але з виду, своїм типом, вони не одрізняються од греків. Отже ж гірське Жяммелеве обличчя було геть семітське; надто вирізувався високий ніс, не такий пересадно горбатий, як у євреїв, але просто гордовитий. Вбрання, що на йому, теж особливе. Штани, „шерв'аль“,—чорні, широкі, із широченною матнею (данаб). З плеч звисає голубий плащ, „аба“. На голові—вишнево-червона намітка, „кяффіє“, перетягнута, мов чорною дідемою, шовковою чорною вуживкою; з нею намітка трохи скидається й на дамський капор, і на чернечий каптур, чи на капішон; ба й нижні краї сеї хустки мальовничо спадають на спину й на плечі поверх плаща. Мов чорна гадюка, що наче скільчилася на голові в шейха круг тім'я і висків, в'ється тісною дідемою навкруг червоно-темної намітки ота товста шовкова вуживка, скручена із чорного шовку; у шейха Жяммеля ця шовкова вуживка-дідема—завтовшки мабуть чи не на добрий канат. Зветься воно „агіяль“, себто перев'язка.

Жіночі постаті, що прийшли з шейхом (то були дівчата, як трохи згодом виявилось), сповиті були кожна з голови до ніг в широке біле простирядно, чи в мішок, схожий на саван; те простирядно зветься „изар“, або „покривало“. В крижах изар був підперезаний наче невидимим паском, якоюсь підшитою поворозкою, і через те долішня частина изару виглядала так, як біла спідниця. За те горішня частина того савану була зовсім-таки ніби міх, надітий на голову, на стан і навіть на руки і пришитий до спідниці; тільки ж той міх був дуже-дуже широкий, просторий і

складчатий, і в нім zostавлено було одну-однісіньку дірку: для очей і обличчя, яке виглядало звідти неначе з чорничого білого каптура. Тай тая дірка затуляна була навішеною чорно-жовтою серпанковою хусткою („манділь“),—щось наче вуаль, і не запнуті були самісінькі очі та частина лоба.

— Хто з тобою, Абу-Аміне?—спитала „Омм-Никульа“ („Миколина мати“), відбувши довгу церемонію перших привітань і посадивши Жяммеля на одному з низьких довгих диванів, що стояли суцільною четверокутною лавою коло всіх чотирьох стін у тій світлиці. Кам'яна підлога в тій світлиці була вкрита не тільки так, як у других покоях, себто плетяною із соломи та з трістя рогожею (циновкою, матою), яку араби звуть „хасіре“; ні, поверх „хасіре“ настеляний був іще й великий килим, що вкривав мало не всю підлогу, досягаючи своїми берегами аж до всіх чотирьох диванів, які стояли коло стін. Окрім того в вітальні стояли низесенькі різьблені кругленькі столички для кави, дамаської роботи, мозаїчно виложені перламутром. На стінах висіло скількись вицвілих фотографій та два великі хромолітографовані портрети царя Олександра III і його жінки-цариці. Такі портрети висять тут у кожному православному домі, а подекуди вже видко й царя Миколу II.

— Це мої дочки,—одказав Гедіїсі шейх Жямміль:—можете одгорнути свої манділі,—вдався він до їх, (а вони були не сідали)—бо тут свої люди... тай сідайте.

Дочки охоче повідкидали манділі на бік, поцілували Гедіїху в руку тай посідали на дивані, як сидять європейці. А тим часом їх батько пересів з дивану на долівку, на килим, бо видко, що на долівці, підобгавши ноги, йому сидіти було вигідніш.

— Не радю я тобі, Амінів батьку, щоб вони тут у Бейруті носили манділь,—вдалася Гедіїха до гостя.—Ба навіть і ізар не випадало б їм носити. Борони Боже, мусулмани подумают, що з тобою йдуть мусулманки, тай буде тобі халепа. Варто було б, щоб замість изару вдяглися вони в спідницю й кофту, бо з наших християнок рідко вже котра ходить в изарі. А що до манділю, то неодмінно нехай твої дівчата його скинуть!

Шейх Жямміль здвигнув плечима.

— Воно правда, навіть у нас у Палестині, недалеко од нашої Гази,—ну, от, приміром, у Святім Г'броді,—дехто з

християнських жінок уже ходить теперечки без манділя. Та ще й кажуть теперечки, буцім манділь—то вигадка іслямська. Тільки ж міні здається, що ця нова мода не запинати обличчя—то роспуста. На мою думку, якось воно не личить, щоб жінка ходила перед очима чужих людей з незагорнутим обличчям. А тим паче дівчина! В євангелії говориться: „Аще хто воззрить на жену оком прелюбодійним, уже прелюбодійствова з нею в сердці своем“. То щоб людей до гріха не призводити, треба жінкам неодмінно затуляти обличчя манділем... А в тім: коли в Бейруті, кажете, так убіраються сами-но мусулманки, то...

— Та ще я бачу, що вони не нарум'янені і не набіляні,—перебила його ситт-Гедіє.—Цього в нас тепер у порядних людей не водиться. Треба їм дати білила...

Шейх-Жяммель здивувався і хотів щось сказати. Та не встиг сказати пічогісінько, бо йому перебили.

Буде тому минут з десятеро, прокинувся був старий Гедіє в своїм покої. Він полежав трохи, полежав... далі підвівсь, позіхнув скількись разів; глухенький, він не чув, що в домі є гості. Йому було скучно. Щоб розважити себе, він узяв чотки й зачав голосно молитися та гугниво співати на грецько-арабський церковний лад, прогортаючи чотки пальцями. Тутешні старі люди, як нема їм нічого робити і стає скучно, раз-у-раз починають із скуки молитися; а чотки—то вони їх завжди носять із собою, ба навіть серед веселої розмови люблять крутити їх у руках, „мин-шян ит-тс'аллі“, „задля розваги“, як мовляють вони. Дак оце тепер старий Гедіє заходівсь молитися та співати, коли як стій почув, що його жінка в сусіднім, зачинанім покоїку паче б то з кимсь розмовляє. Не перестаючи муркотіти слова з молитов та підспівувати дещо гугниво-божественним гласом, старий Гедіє пішов туди, де чув гомін.

— І по множеству щедрот твоїх очисти беззаконіє моє...—почули Жяммелі з Гедією коло дверей. Там стояв хакім Гедіє.

— Наїпаче омий м'я от беззаконія моего,—буркотів Гедіє, уважно обкидаючи всіх підсліпуватими своїми очима та перегортаючи чотки. Аж раптом він упізнав Жяммеля, і слова з молитви увірвалися:

— І от гріха моего оч... День твій щасливий, Амінів батьку (Абу-Аміне)!—скрикнув він, покидаючи своє божественне гугніння.

— День твій благословенний, Юріїв батьку (Абу-Жюржі)!—радісно одказав Жяммель. Він підвівся з підлоги і, старосвіцьким звичаєм, приклав руку спершу до серця, потім до лоба і низько вклонився, торкаючись тою рукою аж до землі.

Правду кажучи, Жяммель був на хрещене ймення Нажіб, а Гедійєве хрещене ймення було Юсиф. Та в араба велике щастя і честь—батькувати. Тим-то відколи чоловікові народиться старший син, усі забувають батькове справжнє ймення тай не звуть його вже инакше, як „батько“, „абу“, додаючи до того „абу“ синове ймення. В хакіма-Гедіє од покійної першої жінки старший син зветься Жюржі; через те Гедіє давно вже инакше не титулується опроче як „Абу-Жіоржі“; і покійницю-жінку титулували „Омм-Жюржі“, „Юрієва мати“. Од другої, теперішньої жінки старший Гедіїв син зветься Микола: „Ніку́льа“, або, як вимовляють у Бейруті—„Н'у́ля“; через те Гедііху кличуть „Омм-Н'у́ля“, „Миколина мати“. В Нажіба Жяммеля син первак зветься Амін; через те Жяммель не є Нажіб, тільки Абу-Амін.

Аби-Жюржі і Абу-Амін поцілувалися.

— День твій благословенний!—ще раз сказав шейх-Жяммель одвітні слова привітальної формули і щиро стиснув Гедієві руку (а це вже новітний спосіб здоровкатися). Чи сподівався ти, що колись доведеться нам знову побачитися?

— Трицять сім год, здається, буде, відколи ми всі покинули Дамаск... Бо якого року скоїлася дамаська різанина? Адже 1860-го?... Я досі вже побейрутився... мабуть, що й мову дамаську досі вкрай забув...

Це була неправда, бо старий Гедіє вимовляв і досі всі слова на дамаський лад.

— А я,—осміхнувся Аму-Амін,—говорю, як чуєш, уже зовсім по-газськи... Воно правда, чисто по-дамаському я ніколи й не вмів добре, бо, сам знаєш, батьки мої й дід і увесь наш рід—усі з Гази: всі ми—палестинці. Хто-хто, а я, відколи покинув Дамаск та вернувся до свого гнізда в Газу, забув балакати по дамаськи геть до нащадку!...

— А що привело тебе до Бейруту?—спитала пані Гедііха, цікаво поглядаючи на Жяммелевих дочок. Хоч неповоротливий, мішкуватий изар своїми широкими складками скривав їх стан і робив з них якусь незграбну купу, та одту-

лені обличчя свідчили, що ті дівчата—вродниці. А в тім, негарних арабок є дуже мало: всі народ уродливий.

— Сказати б що й не сам-собою приїхав, а дочки при-неволили?—осміхнувся шейх-Жяммель.—Вони одбули всю науку в московській школі, що коло Брусалиму під Виелемом, у Бейт-Жалі. Вчительки-московки хтіли були зоставити їх і на далі в себе, щоб теж повиходили на вчителюк. Та в мене, хвалити Бога, достаток є: не захтілося жити самому без дочок. Вернули вони додому,—бачу, страх як нудяться за школою!... І надумавсь я провезти їх трохи до Бейруту, нехай розважаться.

— А я їм женихів нашукаю!—жартовливо сказала Гедіі-ха.

Дівчата раптом зачервоніли і постуляли коло очей кінці изарів так, щоб обличчя зовсім не стало видно, мов за запоною. Шейх-Жяммель вдав, буцім нічого не чув, але бачити було, що на його думку не випада казати такі речі перед дівчатами, хоч би й жартом. Щоб одбігти од цієї теми, він зачав розпитувати, де вчаться діти Гедіїв. Він аж жахнувся, як почув, що—в езуїтів.

— Ви б краще оддали їх до москобів!—докірливо сказав він.—Не знаю, як хлопців, а дівчат москоби виховують дуже добре, навіть наче чорниць. Навчають бути покірними, навчають, як батьків шанувати, а найбільше навчають кохати цілим серцем грецьку віру.

Грецькою вірою, „дін ер-Рум“, араби звуть православіє. Тим-то, хоч себе вони в звичайній розмові називають арабами (ул'ед-‘Араб), та коли розмова торкнеться їхньої релігії, то кажуть: „ми греки“. І се не має значити, буцім вони признаються до грецької національності,—навпаки, греків вони дуже не люблять,—а попросту це значить: „ми—православні“. Росіян вони так само звуть греками. Це так, як на Буковині русини про себе кажуть, що вони „волоської віри.“ Варто завважити, що справжні греки, котрі шовіністичні (а хто з греків не шовіністичний!), не хтять признавати православних арабів за арабів, а нарікають їх "Ελληνες βαρβαρόφωνοι, „елліни-чужомовці“. Антропологічно це білше-менше правда, коли казати про Сирію; та в Палестині—чисті семіти.

— Єсть у нас у Бейруті московські школи,—казав Гедііс,—та що нам з їх за вигода, коли там французької мови не вчать!

— Так і треба, бо французька мова—католицька!—закинув шейх-Жяммель.—І я колись був жалкував, що мої дочки французької мови знати не будуть, та одна вчителька споміж тих московок добре міні сказала: „Не знатимуть французької мови?—ну, значить, до католицизму їм шлях загороджено“.

— Ех, куме! католицька вона мова—католицька, дак коли ж нам без неї тут важко! Знаєш наше прислів'я: „Коли до собаки діло маєш, то й собаку прихильно привітаєш: Добридень, паночку! Ес-собх биль-хейр, йя сіді!“... Хто по французьки тут у Бейруті не вміє, той, як я, далі-далі з голоду пропадатиме!... Ваша Палестина, як-що згине Туреччина, може ще й дістанеться москобам; ну, а наша Сирія—то вже звісно, що нікому не припаде, опроче як Франції. Та вже й тепер не-розберу я, чи арабською, чи французькою мовою білше говорять тут у Бейруті!... Адже геть усе тут у французьких руках: і школи, і фабрики, й порт, і залізниця, і торгівля, і банк, і все, все!... У нас і приказка зложилася: Фейн-мâ бтішлях ель-лôга ль-франсâвійє, бтіжі вâ'фи, „Французьку мову хоч би куди ти кинув—вона знов стає перед тобою стійма“. Наш старший син Н'уля має доброго товариша—столяра, і той раз-ў-раз працює в езуїцькому монастирі і має хліб; а коло нас живе сусіда, так само столяр,—то він Боже як заздрить товаришеві нашого Н'улі тай каже: „Що й говорити! франжійці платять за роботу краще, ніж наші араби, та біда моя, що до мене франжійці не підуть, бо я їхньої мови не тямлю“.

— „Лучше тобі одно око їмущу внити в царствіє небесное, нежели дві оці їмущу ввержену бити в геєнну огненную“,—одрубав Жяммель.

— Е, ні, не кажи, Абу-Аміне!—виправдувався Гедіє:—мої діти, хоч і знатимуть французьку мову, а до геєнни огненної не підуть, бо зостануться до кінця віку добрими греками.

Жяммель замість одповідати вдавсь до малого Фуада, що саме тоді ввійшов до хати:

— А ну, хлопче, перехристись. Та не по-католицькому, а по-православному.

Як би він не був додав остатньої уваги, то Фуад напевне був би перехристився зовсім добре по-православному. Та почувши суворий наказ: „не перехристися, борони Боже, по-католицькому“, хлопець сторопів і збивсь з пантелику.—

„Во ім'я Отця“, вимовив він, кладучи три пальці на лоб, „і Сина“—кладучи три пальці на серце, „і святого Духа...“

Тут Фуад припинився, завагавшись, чи ліве, чи праве плече має він знаменати. Досі він завсіди клав пальці спершу на плече праве, себто як усі православні християни. Але оце тепер, і сам не знаючи через що, узяв тай назнаменував попереду ліве плече!

— А що?—сказав Жямміль.

Гедійс схопив сина за плече:

— Коли ти міні посмієш іще раз отак перехриститися, то я тебе вб'ю!—засичав він.—Ти не знаєш, що за це—пекелна мука?!... Ти не знаєш, що усі єзуїти підуть до пекла?!... Ти не знаєш, що і вся їхня віра згорить?!... Не казав я тобі цього?!...

— Казав,—прошепотів переляканий Фуад і хтів був податися з хати.

— Ні, хлопче! стій!—спинив його Жямміль.—Прокажи міні ще символ віри.

— Вірую во єдиного Бога Отця, Вседержителя...—швидко заторохтів Фуад, аж поки дійшов до осьмого члена:

— І в духа Святого, Господа животворящего, іже от Отця і Сина... Ні, ні! тільки од самісінького Отця!...—поправився він похапцем.

— Бачиш!—завважив триумфально Жямміль.—Єресь!

— Ні, добродію Абу-Аміне!—перехопив Фуад.—Йй-Богу ж, я знаю як слід! Це мене тільки в школі отак при звичасно казати, що „і од Сина“. А сам я добре знаю, що не од Сина, а тільки од Отця!...

— Це знаєш, а кажеш не те!

— Ні, ні!... валла́г-білла́г (йй-Богу і присяй-Богу), ні!—щиро виправдувався малий хлопець, несподівано набіраючись релігійного запалу.—Я католиків і єзуїтів—ух, як ненавидю!!!—фанатично вимовив він.—Є в нас у колегі один хлопець, що перейшов на католицизм,—то се ж я найбільш од усіх дражню його та лаю та кдаю пісок за комір. Раз він мене спинив тай каже: „Чого ти лізеш?... чого чепляєшся? Я сирота, моя мати бідна, вона не має чим мене годувати і зодягати, через те я й мусів перейти на католицизм. А як добуду науку в колегі, то заразівінько тоді й покину католиків“... А я взяв тай пожбував у нього камінькою!

— І повір міні, Абу-Аміне, що той хлопець, як вийде з колежу, таки одкинеться од католицтва!—дуже гордовито завіряв шейх-Жяммеля хакім-Гедіє:—Ти ще не знаєш наших православних бейрутян: вони тільки дурять отих еретичих дурнів. Знаєш прислів'я: „Чиєї руки вкусити не можеш, цілуй її тай благай Бога, щоб усохла“! Так і вони роблять. Доки хлопець у школі, доти кланяється езуїтам, ба, часом і католика з себе вдас; а скінчить школу—то езуїти йому не дорожчі од козячого вітру... А то ще бувають і такі, що навіть, як і школу покінчають, удають із себе католиків, беруть од езуїтів усяку роботу, тягнуть із них грошики та підмоги; а мають помірати—візьмуть тай покличуть православного попа і в його висповідаться, і ховає їх під православний! А вже ж дітей своїх, хоч сами вдають католиків, нізащо не охрестять по-католицькому!...

Гірниак шейх-Жяммель не розумів, чого Гедіє так пишається з тих лицемірних штук. Він собі думав, що навіть прикидатися католиком—теж бридота.

— Ех-ех-ех, Абу-Жюржі!—дорікнув він, хитнувши головою:—бачу, що тут у вас у Бейруті не гаразд люди живуть, не праведне життя ведуть... Фасед оль-ахляк, „растління правів“ у вас... он що!

І він, немов на те, щоб самому собі зазначити любий контраст, злегесенька позирнув краєм ока на своїх дочок, що за цілий час ані пари з рота не пустили, а все мовчали, як воно й личить „нерастлінним правам“.

Вираз: „фасед оль-ахляк“—доволі архаїчний, книжний; та побожний ель-хакім Гедіє, що звик до мертвої церковно-арабської мови, очевидячки не міг його не зрозуміти. Тільки ж йому здалося, що Жяммель мабуть чи не переборщує в своїм суді. А в тім, як розбалакалися він та шейх-Жяммель іще довше на цю саму тему, як пожаліли про святую старовину, то зачав і хакім-Гедіє лаяти „растління правів“ у новітніх бейрутян, спеціально ж у новітніх лікарів. Та вже zarazом переказав він старому приятелеві і про сьогоднішні синові „йменини“, що вигадали езуїти, і про те, що сьогодні хлопець виробляв.

— Кажу ж, чисте „растління правів“,—буркнув шейх-Жяммель:—он, диви, і малого вашого Абдаллаха бо-зна чому навчають!...

Гедііха покривдилася, що шейх, через помилку, сказав на Ельяна „Абдаллах“,—неначе в Гедіїв дітей так багачко, що важко й затишити їхні ймення.

— Не Абдалах, а Ельян!—поправила вона гостя.—Абдалаха в нас зовсім немає. Од першої жінки мав Абу-Жюргжі ось кого: Жюргжі, Мхаїля, Жебраїна та Адель...—усі вони в Єгипті... А мої з ним діти: Н'уля, Асма, Брбара, Хафіза, Аталлах, Мар'ям, Мітрі, Фуад, Матіль, Ельян і Аліса. І ото всього!... білше не було нікого!... Абдалаха ніякого в нас немає!...

Через цю помилку, зрештою, Абу-Амін не втратив їхньої приязні: далі Абу-Жюргжі і Ом-Н'уля зовсім од щирого серця впрохали шейха, щоб він, борони Боже, не йшов шукати собі притулку деінде в гостях, а щоб зупинився, як годиться давньому доброму товаришеві, в їхній господі. Про те ж, що Жяммель міг би собі шукати, на франкський лад, найнятої хати,—про це нікому й думка до голови не прийшла: цього були б не дозволили звичайні закони арабської гостинності.

II.

На вечір Гедіїї покликали до себе чимало гостей, переважно старих дідів-виселенців із Дамаску, та не забули покликати й їхніх немолодих синів разом. Знов же й Гедієва незамужня дочка Мар'ям, що вчилася у модної бейрутської швали кравецького ремесла і лиш над вечір вернула додому, запрохала кого встигла із своїх знайомих подруг-дівчат. Син-Н'уля, що служив за сомміс в одному з французьких магазинів, теж закликав декількох парубків споміж своїх товаришів. Та ще, на вість про Жяммеля, сами поприходили ввечері у гості до Гедіїв їхні заміжні дочки з чоловіками.

Дамаскинців („ашъвâм“) у Бейруті дуже багато. Після пам'ятної різанини 1860 року, яку вчинило над христіянами в Дамаску та на Лівані турецьке правління вкупі з розбійниками-друзами, більшина дамаських христіян, котрих не зарізано, не схотіла далі жити в своїм ріднім городі—Шâмі (бо Дамаск вони звуть „Шâм“) і потоком ринули в приморський Бейрут, де на очах у європейців жити безпечніш, бо французи твердо постановили завести тут порядок і не допустити дальших розрухів. Із того часу Бейрут зовсім змінив свою фізіономію, разом силне залюднів і набрався великої торгової ваги. Правда, з Бейруту був славний торговий порт із дуже давньої епохи, ще з періоду

фінікійського; і навіть за часів турецького панування не могла згинуть його торгова вага; та тільки після теї різанини 1860 року зачали в ньому хазяїнувати французи вкупі з инчими європейцями, звідусіль напливли туди християни, особливо з Дамаску,—і Бейрут ізробивсь осередком сирійського християнства та й найпершим містом на цілу Сирію. Навіть мова арабська виробилася в Бейруті не тая, що була давніш. Перед 1860 роком був у Бейруті свій старий діалект, один із незлічених сиро-арабських діалектів, близький до того, яким і досі говорять старші люди в другому приморському місті Сирії—в Тріполі. Той давніший бейрутський діалект визначався дуже різкою, уривчатою й грубуватою вимовою; старі природні бейрутяни ще й тепер ним говорять; він—повний контраст супроти дамаської мови, через лад м'якої й співочої й тягучої. Та як налетіли до Бейруту цілі орди дамаскинців та арабських християн з усяких инчих міст внутрішньої Сирії,—зачала стара бейрутська мова вимірати. Спершу був якийсь час, що діалекти пришлеців не змішувалися: прихожі та наїзжі чужі араби оселилися були своїми особними земляцькими кварталами поблизу старих суцільно-бейрутських кварталів, і таким способом чулися в Бейруті якусь пору заразом щось аж шестеро неоднакових арабських мов; ба й тепер іще кожен бейрутський квартал трохи одрізняється своєю вимовою од других кварталів. Та от виросло в товаристві між собою друге покоління тої неоднакової бейрутської людности, і вже тес друге покоління забалакало инакшою мовою, ніж їхні батьки,—мовою мішаною, ані батьківською, ані старою бейрутською, а середньою. В третьому поколінню, себто в сучасному, процес діалектичної мішанини мабуть чи не дійшов до свого краю, і тепер можна просто сказати, що давньому бейрутському говорі і нахожому дамаському чи инчому всякому говорі вже скоро буде тут „амінь“, нехай лиш повмірають старі діди; а натомість виробилася в Бейруті одна, білше-менче спільна новітня арабська мова; вона мабуть чи не найбагатша на цілу Сирію, хоч дуже нелюба для європейських філологів через свою „бастардність“ та „неорганічність“.

Та поки ще діди не повмірали, можна з їх уст у Бейруті почути і давню тутешню мову, і дамаську, і инакшу. І сьогодні ввечері у Гедійів, де позбіралися старі товариші Гедійеві та Жяммелеві, ціла їхня стареча кумпанія

балакала на дамаський лад. І не тільки мова—тут і ідеали були в них старі візантійсько-дамаські, далекі од бейрутської сучасности. Тії діди посідали, натурально, в найпочеснішому покою з цілої господи, в вітальні; хто—сидів на диванах коло стін, хто—посеред хати на килимі. Тут поважно й запопадливо курили аргіле. Аргіле, або кальян, се такий посуд з водою, шкляний або глиняний, з довжезним еластичним цибухом; дим з тютюну, накладяного на тім посуді, перше ніж дійде по безконечно-довгому цибухові аж до рота, мусить перейти через холодну воду, й сам вихолоне. З аргіля сміють курити тільки старші; парубкам заживати його не подоба—принаймні там, де є старші люди;—ну, та тут у вітальні, де позбіралося саме старецтво, всім очевидячки можна було смоктати аргіле; а молодих тут не було. Розмова досі йшла найбільше про старовину, згадувалося те, друге, третє; і хоч двері до сусідньої світлиці, де гуртувалася весела, шумлива молодь, були одчиняні, тільки ж діти та батьки неначе й не чули того веселого гомону, що лунав там. Хіба що вряди-годи, коли радісне молодецьке гудіння переходило в галас, старі повертали свої очі на тую світлицю.

Знов же й те треба сказати, що так само й молодіж не дуже цікавилася старшою кумпанією і безжурно балакала про своє. Отут уже чулася мова не батьківська-дамаська, а новобейрутська, иноді пересипана французькими фразками та словами. Французькі слова й речення вкидалися до розмови часом навмисне, щоб батьки, бува, не зрозуміли якогось там трохи фривольного жарту; бо з батьків, а тим паче з дідів, ніхто по-французьки не вмів, або вмів не гурт. А часом, знов, хлопці вдавалися до французької мови зовсім несвідомо, просто з навички, бо всі вони вчилися по-скількись год у єзуїтів; а єзуїти, за-для практики, забороняють школярам балакати між собою по-арабськи і, коли почують, що один хлопець до другого забалакав не по-французьки, то на винного накладають великі шкільні кари.

В цій нестаречій світлиці, окрім парубків, сиділи й дівчата і молоде жіноцтво (старе жіноцтво було разом із старою кумпанією). Тільки ж сиділо тут парубоцтво й жіноцтво не вкупі, а розбивалися вони на два окремі гуртки. Парубкам, що погуртувалися на однім боці, було год шіснацятєро й більше, навіть де-кому літ двадцять двоє—два-

пять трое. Вдягнені вони були не по-арабськи, як стара громада, а по-франкськи: в елегантні паризькі або марсельські модні костюми. Ще лучче, на останню паризьку моду, хоч і не пишно, вбрані були дівчата та молоде жіноцтво, що сиділи в другім кутку теї самої кімнати. Вони страх як були нарум'янені та набіляні. Чи-одна споміж них була б виглядала справжньою бездоганною красунею, розкішною смуглявою, як би товста верства білил не спогаювала її гарного обличчя... Обом гуртам, і парубочому й жіночому, сиділося тут весело. Дівчата гули, щебетали між собою здебільша нишком і не переставали сміятися та хихотіти; або, знов, вони голосно й поважненько розмовляли з газькими гостями—із Жяммелевими дівчатами, що сиділи в изâрах. Хлопці, навпаки, не шепотілися, а балакали зовсім вільно й голосно і перекидали часом до дівчат свої жартовливі уваги. Тоді й дівчата сміленько й жартобливо одказували їм дещо, не зіходячи із своїх місць. Дочки Жяммелеві спершу були почувалися дуже ніяково, що сидять близько парубочої компанії; потім потроху оббулись-обговтались і, хоч сами не обзивалися, та цікаво придивлялися й прислухувалися до всього, що бачили й чули.

В вітальні стара громада забалакала про політику; звичайно, балачка зараз мусіла перейти на Росію. В Бейруті дуже розповсюднені єгипецькі газети, ворожі проти Росії, й через те почулося тут скілкись таких голосів, які дуже ганьбили, з газетних слів, російську біжучу політику і вихваляли Англію, що вона ладна була б знищити Туреччину. Шейх-Жяммель зараз скипів.

— Англія!!... Чи багато для вас з р о б и л а Англія?! Од Англії ви досі раз-у-раз чули тільки с л о в а, а Росія пішла була 1877—1878 року війною на Туреччину... забули те?

— Було воно так колись за Іскандара II,—завважив один, —та минулося. Як запанував Іскандар III та Н'уля II, то Росія стала нам ворогом...

— Росія—ворогом?!—закричав Жяммель,—ворогом?!... А через кого держиться православна віра на світі, як не через Росію? А хто шле гроші нашим патріярхам, як не Росія? Хто засновує в нас православні школи, як не Росія, як не „Жямайїє“?

„Жямайїє“ (товариство)—се так коротко зветься в арабів „Императорское Православное Палестинское Общество“.

— Ет! Що нам із тих шкіл,—завважив старий Файїд,—коли в них французької мови не вчать!

— Еге, католицької мови не вчать!—іронічно перекривив його Жямміль...

— А то ж! католицької!—не піддавався Файїд.—Ба коли ж тая католицькая мова хліб нам дасть, а за московською мовою ми з голоду помremo.

— Кая полза чоловіку, аще мир весь приобрящеть, душу же свою отщетить? Или что дасть чоловік ізміни за душу свою?

Старий Файїд сторонів, трохи був спинився, а потім уже вступчивим тоном сказав:

— Московська мова не торгова, нею ніхто ніде не говорить. І нема надії, щоб і колись нею тут балакали в Сирії. Бо нашу Сирію москоби під свою руку не заберуть, як упаде Туреччина, а заберуть нас французи: адже й теперчки найбільше інтересів у Сирії має не хто, як вони. Через те треба вчитися їхньої французької мови.

— Дак ви ж сами тому винні, що вас не заберуть москоби! На що ви сами дали таку силу французам? Коли з вас люди щирі, то позабірайте всіх своїх дітей геть од єзуїтів, поодавайте дітей до московських шкіл, а коли тих мало—прохайте „Жамайїє“ та царя Н'улю II, щоб поприсилав сюди ще більше вчителів і вчительок!... Ох, коли би ви знали, як добре виховують у російських школах!... Найперше діло там—послух, послух, послух!... Після московського виховання діти навчаються поважати всіх старших і не сміють сперечатися. Колись моя дочка була не послушала своєї вчительки,—то начальниця засадила її за те на п'ять годин у темний хлівець, разом з коровою та ослом, щоб була добра научка! А я, знов, як довідався про це, то ще й подякував учителькам... Друга дочка була звикла божитися що хвилини. Їй це забороняли-забороняли, а далі взяли тай вставили в рот шпильку з ниток,—і вона мусіла держати її в роті цілу годину. Ну, одт́оді й одвикла божитися!... Бачите як!...

Ніхто нічого не одказав Жяммелеві на таку похвалу. Тільки хакім-Гедїє згодливо проворкотів: Що й казати! „Ль асáйє мниль-жінне“: „палиця—райський дарунок“...

— Кажете—московська мова не торгова,—палко промовляв шейх-Жяммель далі.—Так! вона не торгова... Та чи роздумуєте ви, що воно таке Росія?... То —сторона, де пра-

вославіє не гне шию, а панує. То — сторона, де над усім бере гору віра, а не світова вигода. То сторона, де церкви ростуть, як високий ліс, і підводять свої золоті бані аж до бані небесної. То — сторона, де спочивають сонми святих нетлінних чудотворних мощей. То — сторона, де люди мають над собою свого православного царя. То — сторона, де діти, після Бога й царя, шанують своїх батьків найвищ од усього на світі, не піднімають горделивої виї, не сміють пари з уст пустити проти батьків...

Він промовляв з великим пересвідченням. Ніхто не смів перечити.

Саме тоді в сусідньому покої, де сиділа молодь, почулися ніжні тони з лютні. Се була прелюдія, і зараз за тим молодий теноровий голос Нажіба Шагурі, студента з бейрутського єзуїтського університету, перейнятий щирим сильним чуттям, заспівав модну арабську пісню:

Терплю розлуку,
Важкую муку,
Газелько!
Красу кохаю,
Обнять бажаю,
Ох, вірко!

Дала ти слово,
Що прийдеш знову,—
Та горе;
Ані явилась,
Ані приснилась
Ти, зоре!

Пошлеш спитати,
Про мене взнати,
Газелько:
„Ну, як живеться?
І як ведеться?..“
Ох, вірко!

Отак живеться,
Що враг сміється
На горе:
Тебе бажаю
Й давно не маю,
Ой зоре!...

Остатні слова з пісні: „Тебе бажаю й давно не маю“ — „Мия йђм гиябак ѳржу вусѳляк“, молодий Нажіб одспівав з такою щирою, непідробленою ліричною чутливістю і дав

на лютні такий гармонічний і zarazом смутний акорд, що навіть усім старим стало любо на серці; а вони були мовчали й не балакали вже й з початку пісні та й уважно слухали її. Сивий Нажібів батько, торговець шовкових матерій, з очевидною гордістю потирав свої руки, радий із свого сина. Серед тої тиші, що настала в хаті, шейх-Жяммель саркастично засміявся:

— Оце вам овочі з католицької науки!... Блазень голосно, серед громади, співає про мерзоти, про які апостол радить людям навіть не розмовляти!... І знає ж він, знає той блазень, що ось тут, у сусідній світлиці, сидить його батько і другі старі люди..., знає—і не стидається!... А батьки—мало того, що сами поростуляли вуха,—дозволяють і молодим своїм дівчатам слухати сороміцької пісні... Тьху, бридота! Як би не стид перед чесними хазяями, зараз був би забрав своїх дівчат звідси!...

Цим разом стара громада не витерпіла й добродушно зареготалася. Де-хто весело поплескав Жяммеля по плечу. Тільки беззубий старезний Гедійє дуже похвалив його за таке ціломудріє. Знов же й у молодій компанії, в другому покої, теж почувся з того регіт, та вже ж не такий добродушний, як у старій громаді,—і серед парубочого гудіння вирізався чийсь виклик:

— Ah, vieux blagueur!!

— Ми думали були,—дався чути другий парубочий голос, так само французькою мовою,—що нема вже ніде гіршої гіпокрізії, ніж у єзуїтів, та бачимо, що московське лицемірство—ще гірше.

— Та ще й столітній дід Гедійє лізе із своїм чернецьким ціломудрієм!—тихенько завважив хтось третій споміж парубоцтва.—У самого аж до старости літ діти плодяться, а невинну нашу пісню—він лає!...

І все знову загуло в господі, мов у вуліку. Старша громада в своїй світлиці забалакала про своє, молода громада—знов про своє. З якоїсь ідейної асоціації, притуленої до слів пісні, хтось із хлопців пригадав, що в нього в кишені є французький каталог усяких забавних новинок.

— Poignant piquant,—читав він заголовок.—Vous dites à une dame, que vous ne pouvez vivre sans son amour et que vous allez vous poignarder sous ses yeux. Joignant le geste à la parole, vous vous frappez

du poignard à la poitrine, côté du coeur, et... la lame s'enfonce dans le manche. La pièce, franco 1 fr. 25 cent... Отак я освідчуватимуся перед m-Ile Férideh...—вкинув він.

Всі приятельки m-Ile Férideh счинили сміх.

— Bon bons hongrois, — читав галантний па-рубко про другу новинку з того каталогу.— On offre un bonbon à la personne que l'on désire attraper. Une demi-heure après on entend et on sent les premiers effets. Pour essayer sur soi-même, prendre deux bonbons et boire un peu d'eau. C'est épatant! Les.. р...—тут читач спинився і замінив крутеньке слово на делікатніше...— les soupirs se succèdent avec une rapidité surprenante. Le bombardement est merveilleux. La boîte—un franc vingt-cinq centimes franco... Оцього б дати тому старому шейхові!...

Незвичайний регіт залунав серед молоді. Ті з дівчат, котрі тямли по-французьки, трохи були засоромилися; та теж розсміялися. Тільки ж серед тієї своєї веселости молодіж мусіла несподівано звернути свою увагу на сусідню світлицю, де ніхто не чув того, що діялося тут серед хлопців, бо там знов пішла своя жвава спірка. Спосеред старечого гомону вирізувався дуже палкий Жяммелів голос:

— Кажете, що Росія не хоче, щоб Туреччина дала нашому краєві автономію? А ви забулися, що ви не доросли ще до автономії!...

— Як?!... Що?!...—залунали голоси.

— Не доросли! не доросли!...—роспинався шейх-Жяммель:—згадайте своє арабське прислів'я: „не дай Боже з араба та наца!“... „Мá-фі áшьнаа мин ибя-Араб йитсáллат!“... Нам-арабам не автономії треба, а треба дуже суворої та справедливої чужої власти. Нам треба не волі, а залізної руки та дротяного нагая. І я вірю, вірю: коли Росія не хоче, щоб Туреччина дала нам автономію, то певне, що вона має думку забрати нас сама, під свою залізну руку... А поки що, вона хоче, щоб ми під турецьким батогом училися „добродітелі“ та „утверждалися у святої вірі православной“, а тоді вона нам дасть справедливе щастя під своїм самодержавним православним царем. І да будеть сие!... Да будеть!... Да будеть!!!.

Не можна пером списати, який галас ізчинився після цих слів. Молодіж, що із своєї кімнати все чула, реготалася навіть доволі непристойно. Та діди того ані бачи-

ли, ані чули. З них кожен хтів забрати голос у цій справі; всі горлали, мов у школі, й ніхто нікого не слухав. А надто була кумедія—дивитися на ветхого деньми Гедійє. Немічною, тремтячою рукою схопив він за рукав Фейяда і щось йому енергично шавкотів своїм беззубим ротом. А Фейяд знов—видиравсь од нього в другий бік, бо тягся до Жяммеля, та гаряче вигукував йому свої уваги проти його слів. Жяммель, на якого всі накопалися zarazом, палко розмахував руками і правив своє. Гомін був, наче в жидівській школі, як кажуть українці, або „наче в лазні, де раптом води не стало“, як каже арабське прислів'я: „митль ель-хаммем ель-макт'уа маййту“... Старий піч, отець Думеній, яросливо стукав об землю своєю патерицею, бо сподівався, що його слово буде найлучче...

— Хлопці, глядіть-бо на те старе руйновище!—весело крикнув хтось із молодого гурту, дивлячись крізь розчиняні двері на старого єрея.

— Цитьте! цитьте!—загули другі парубочі голоси:—слухаймо!... Le père Doumāni пнеться до проповіді!... Sacrebleu!... Pauvre imbécile!... Він думає, що в нього ще єсть tête?!... Опудало!...

Певна річ, що ніхто із старших не чув усіх тих прикладок. Не любила ж молодь отця Думенія найбільше за його недільні проповіді, де він раз-у-раз переборщував. Особливо всі глумилися з його не дуже давньої проповіді, коли він загрозив вічними пекелними муками для всіх тих, хто не одностує 1-го января, день трьох святителів—Василія Великого, Григорія Богослова та Івана Златоустого; тих святителів звуть у Сирії „три ясні місяці“, „тл'атт а'м'ар.“.

Отцеві Думенію пощастило таки втихомирити стару громаду і сказати своє слово.

— І я вірив колись у московську побожність,—забалакав він, удаючись іздебільша до шейха-Жяммеля,—та тепер знаю, що все те—байки... Російський консул—скільки разів на рік бува в церкві?

— Разів є троє!—загула відповідь.

— Жінку його—чи бачив хто у церкві білше разу!

— Ніхто!... ніхто!...

— Отой москобій, що приїхав сюди до Бейруту, вчитися арабської мови,—чи його хто бачить коли в церкві?

— Він якось був на святого Миколи,—заступився за „москобія“ один людець.

— Був, бо не смів не бути,—адже тоді припадали йменини царя-Миколи, та й консул через те запрохав того москобія до церкви на парад: сами ж ми бачили, як приходив од консула кавас, щоб нагадати москобієві про церкву та про молебінь... А звичайно,—то саме тоді, як у церкві йде служба божа, москобій любісінько похочає по садочку, наче на глум усім людям, та апельсини їсть, або сидить у хаті та книжку читає!...

— А пости?—казав о. Думеній далі.—Всі кажуть, що ані консул, ані його жінка не постують. Не знаю, чи се правда про консула, але що наш москобій не постує, дак це я вже напевне знаю: бо він живе в Атаїв, і міні пан-Атѣя все поросказував. Того ще мало: москобій намовляв Атаїну жінку, щоб і вона не постувала. Казав: „Ти—слаба, то тобі просто гріх їсти пісне“. Так і казав: „Гріх їсти пісне“.

Шейх-Жяммель хотів був щось заперечити, та о. Думеній нетерпляче його спинив і повідав далі:

— Питавсь я вчора в того москобія: „з яких книжок ти навчаєшся арабської мови?“ І знаєте, що він одмовив?

— Що?!... що?!...

— „З Корѣну!“ Та ще й додав, що виучує Коран на-пам'ять... Ти, шейху-Жяммелю, гудив був єзуїтів та єзуїтські школи; а чи знаєш—навіть у тих гріховодів не дозволяють ані читати, ані брати в руки Корѣн? Стару арабську мову у їх виучують дуже й дуже добре, це всі знають,—тілки ж із Корану в їхніх школах ані духу, ані паху нема!... Ну, а цей москобій—сам, своєю волею вчить нечестиву книгу!...

Молодіж нишком реготалася на Думенієву балачку. Ба навіть і поміж старими почулися голоси протесту.

— Ет!—грубувато перебив пона хтось із старих:—не за-для віри ж москобій учить Коран, а за-для мови!... Він же на те й приїхав сюди, щоб як найлучче арабську мову пізнати!...

Отець Думеній обміряв того свого суперечника довгим зневажливим поглядом.

— „На те він сюди й приїхав, щоб як найшвидче арабську мову пізнати...“ Гм, нехай так... Дак виходить по тво-йому, що треба вчитися не з чого, тілки з Корану!!... Що це ти?!... А чом же єзуїтські школи без Корану пере-буваються—і нічого!... Та це ще я не все розказав про москобія. Питавсь я в його, що він іще читає. Каже: „Тисячу й одну ніч, бо там дуже жваве оповідання“. Я кажу:

„В тисячі і одній нощі є сила нечистої брудної погані. Ти б узяв краще арабські Житія святих“. А він каже: „Е, ні! з арабсько-християнського письменства я нічого не читатиму, бо й самому міні воно не цікаве, а до того в мене є програма, себто наказ од моїх московських учителів, щоб я виучував самісіньке мусулманське письменство“. Ви чуєте, панове? йому дано такий на ка з!

Молодіж, як зачула, що о. Думеній радив був москобієві читати „Житія святих“, зачала поміж собою глузувати з попа. Очевидячки, ані о. Думеній і ніхто не чув того парубочого глузування, інакше біда була б!—і о. Думеній проповідував далі серед свого гурту:

— Ото така, бачите, поведінка в москобів!... Такий—москобій наш, такі—його московські вчителі, такі—й інші москоби... Он у нас єсть тут у дівочій школі де-кільки вчительок, привезених із Московщини: недавнечко я довідався, що одна з них спокійлісінько шила собі щось у неділю, і всі школярки на те дивилися!... А вже який у них піст!—половина того, що ми звемо скоромом, по їхньому буде пісне.

Десь певне о. Думеній мав на думці рибу: де-хто з православних арабів,—звісно, котрі богомільніші,—вважають рибу за скором, бо кажуть, що й у риби є м'ясо. Та здебільша араби, а надто приморські, думають, що риба таки не скором.

— Все, все в тих москобів попереверталось!—роздратований торочив о. Думеній своє.—Он і в того Атаївського москобія день—ніч, а ніч—день. Він лягає за три години до сходу сонця, а встає—за п'ять годин по сході сонця. Все навиворіть, не як у людей!

— Стій, отче Думеніє!—перебив його нарешті шейх-Жяммель, що вже давно київ, слухаючи Думенієве красномовство.—Я не раз бачив тисячі московських богомільців у Святім Домі—і бачив, що ніхто з християн так щиро не молиться, як вони. Гробом Господнім орудують православні греки з найправославнішої Греччини, і поводяться там тії греки такечки, наче вони, прости Господи, в хліву, а не в найсвятішому місці. Ну, а москобій який приїде—то впаде в храмі навколюшки і плаче, плаче, плаче щирими слізми, а з святої печері навіть виходити не хоче!... Коли ж у вас у Бейруті, в оцім єзуїтським гнізді, москобії не такі, то ви-чен цьому не хто, як сам ваш Бейрут!... Тут у вас, бачу,

роскорінилося нечестие, а вже ж пак звісно, що „приміри зли тлять обичаї благи“.

— Ми не жеремб в піст скорому!—буркнув о. Думеній.— Ми не вчимо Корану. Ми не спимо до півдня. Вже ж не ми могли навчати москобія робити все тее!

— Е, ні, отче! ти не добре міркуєш!—перебив його шейх-Жяммель.—Коли в вас таке несправедне повітря, коли серед вас живе мати всім гріхам—нечестивість, то можуть сами собою плодитися й новітні гріхи, яких досі не було тутечки. Бо хоч усі гріхи—рідні браті, так звісно ж, що й рідні браті не всі бувають однакові. Ти грішиш одним гріхом, а той праведник, що спокуситься через тебе або через твоє нечестиве кубло, може согрішити вже инакшим способом, але винні тому будете ви. Скажу тобі приповість. Тече, приміром, у вашому горді річка з нечистою, гнилою водою. Ви п'єте ту воду—і слабнете з неї на живіт. Приїхав до вас чужоземець, побачив річку, скунався в ній. Що ж? він повинен захорувати так само, як і ви, на живіт?! Ба ні! він заслаб инакше: все йому тіло вкрилося болячками. А винна тому—одна й та сама ваша річка, і білше ніщо... Єзуїти засіяли нечестие в вашому горді; приїде праведник—і теж зачне грішити, тільки инакше, як ви.

Приповість сподобалася. Думеній не одразу знайшов, що проти неї одказати. Шейх-Жяммель, перемігши свого супротивника, поважно посмоктав аргіле і гордовито дивився на цибух. Та він не був би такий гордий, як би чув, що діється в сусідній хаті, де була молодіж. Вона теж надслухувала Жяммелеву приповість, і тепер почалися з того смішки. Всі парубки з досвіду тямали, що єзуїтські вчителі добиваються од учеників побожности лучче, ніж хтось із православних. Через те всім їм аж реготати хтілося, як почули вони Жяммелеву думку, буцім єзуїти навчають бейрутян жити грішно. Тільки ж Жяммель, нехай і несвідомо, та вгадав таки, що чимала вина за „растлініє нравів“ спадає й на єзуїтів, хоч і не таким способом, як він думав. Православні діти звикають по єзуїтських школах прикидатися католиками, держачись поганого свого прислів'я, що „сором не тому, хто бреше, а тому, хто вірить“; а вдома знов—лають вони католицтво на всі заставки, і через те лицемірами та двоєдушними робляться з дитячих літ,—невже цьому не винні єзуїти? І ще за друге вони мабуть винні: православні діти через сліпу, несвідому реакцію про-

ти своїх панів, єзуїтських учителів, одкидають своєю совістю не тільки єзуїтське католицтво, ба геть усе, що проповідують єзуїти, а через те гублять усяку віру й етику, визволяються геть од усяких моральних повинностей. Мабуть чи не вгадав цього трохи і шейх-Жяммель своїм інстинктом, тільки не з'умів цього добре сказати ані собі, ані своїм співрозмовникам.

— А ти, шейху-Жяммеле, не думай, буцім ми не любимо москобів,—сказав старий поет Д'агир:—от я тобі прокажу свою оду, що був склав на приїзд російського консула. Слухай:

Все, що є в світі доброго, чесного й гарного, все воно гуртом—наче великий чудовий букет. Знай же, російський консуле, що найкращий кві́т у середині того букету—це ти!

Правда, ми тебе досі не бачили й не знали. Тільки ж чутка про твою славу вдачу давно вже доходила до нас. Через те ми тебе й не бачивши полюбили.

Тай хіба можна було б нам тебе не любити? Ти—посол од Росії, а вже ж душі й серця всіх бейрутян щиро хиляться перед тією православною державою.

Москоби—це не попросту військо: це леви, що грізно ревуть. І нехай-но царь московський легесенько порушить губами—запанує по цілому світі мир і тиша, або запалає всесвітня війна.

То не блискавка блискотить!—то меч блимає в руці московського царя. То не туман землю криє!—то московське військо йде...

Шейх-Жяммель слухав і втішався...

Ну, ото нарешті балачка в старій громаді одбігла й од єзуїтів і од православних і од москобів. Та знов не на довго. Бо як пішла мова про найсвіжіші бейрутські новини, то заговорили й про великий громадський „б'алльо“ (баль), що його цими днями мали дати тутешні багатирі Сюрсоки та Фрнейнії, а дохід з того балю піде на сирітський фонд одної православної школи для дівчат. Ціну за „папірчик“ (в'арака), себто за білет на „б'алльо“, Сюрсоки з Фрнейніями визначили десять франків з людини або з сім'ї. Так от тепер у Гедіїв і забалакали про цю надзвичайно високу ціну за „папірчик“. Трохи чи не всі старі казали, що на такий дорогий „б'алльо“ не варто й іти.

Шейх-Жяммель, хоч досі й не чув був ніколи, що воно таке зветься „б'алльо“, знов закипів.

— Ті спасенні люди задумують зробити „б'алльо“ на дохід православним сиротам, а ви одтягаєтесь!!... От сором!! Ні! щоб вас, бейрутян, застидати, то я, хоч і не тутешня

людина, покуплю „пашірки“ і для себе і для дочок та й піду!

— Одначе вже пізенько,—сказав хтось із гостей позіхаючи:—четверта година, час іти додому.

„Четверта година“—це значить: четверта по заході сонця, а сонце тепер заходить у шість. Коли міряти час *alla franca*, себто по-європейському, то на четверту арабську годину треба буде сказати: десята ввечері. Та араби, навіть котрі освічені по-європейськи, білше люблять рахувати час своєю практичною стародавньою східньою системою, доглядаючись до сходу та заходу сонця, ніж європейською системою, що пильнує астрономічного півдня та півночі, тим часом як північ нікому не потрібна, бо тоді всі добрі люди сплять і роботи не роблять.

Гості заходилися прощатися. Як би ніч не була сьогодні місячна, то всі були б напевне пішли додому вже давно, „страха ради мусульманська“. В темні ночі, скоро зайде сонце, то вже ніхто й з хати не любить виходити, і всі вулиці безлюдніють; от, хиба, вряди-годи поїде хтось „карусою“ (звозиком). Тільки через те, що сьогодні ніч місячна, Гедійєві гості не боялися засидітись аж до десятої—чи то пак четвертої—години.

Як попрощалися гості, то хакім-Гедійє з жінкою та Жяммелем вийшли ще за ними на подвір'я, щоб надвести їх до хвіртки. Стежка вела коло садової залізної низької штахети. Ніч була ясна, хоч голки збирай, і дуже тепла. Із саду розливалися п'янючі пахощі од цвіту померанців та лямпоцвітів та од цвітучих чайних рож та фіялок.

— Як у вас тепло в вашій Сирії!—задумливо сказав до Гедійєв шейх-Жяммель, уже як зачинилася за гостями хвіртка:—Наш палестинський февраль—куди холодніший од вашого!... Нема де правди діти: гарна ваша сторона!... Шкода тільки подумати, що клятві єзуїти принесли в ню так багато лиха і нічого доброго...

Доктор Гедійє згадав собі про своїх конкурентів, які повиходили в світ із єзуїтського університету; згадав собі й про те, що вони поодбивали в нього чимало пацієнтів. Він зітхнув—і теж заявив із повним пересвідченням:

— „Багато лиха і нічого доброго“... Що правда, то правда. Так-таки-так!

3. „БАЛЛЬО“.

1.

Ль-хакім Гедійє та його знайомі не належали до найвищого бейрутського християнського товариства. Се були собі люди середніх достатків, середньої класової верстви. А єсть у Бейруті—що їх так звуть—„нотаблі“; по-арабськи на них кажуть „ль-акебір“, а це можна перекласти по-нашому: „білші пани“, або й „вельможі“, якщо тільки не буде смішно звати „вельможами“ неповноправних г'яўрів-християн мусульманської Туреччини. Це не родовиті аристократи, бо родовита християнська аристократія (християнські шейхи та еміри) є тільки в горах, і живе вона здебільша в бідності; а ці бейрутські городські „вельможі“, чи „нотаблі“,—то попросту багаті міщани, великі комерсанти, банкіри і т. и. Хоч і скупі, як усі сирійські городяни, вони живуть собі на широку ногу й показно, водяться з консулами тай з іншими важнішими європейцями, бувають знайомі і з мусульманськими властями, часом і сами служать на офіційних посадах у турецького правління,—звісно, лиш на таких, куди мусульманський закон дозволяє пустити немусульманина. „Вельможні“ християнські сім'ї в Бейруті—то Сюрсоки, Твєйнії, Фрїєйнії, Тради, Біюстроси, Фрейжі та інші. Для таких малозаможних людей, як Гедійї, плата десять франків за білет на „балльо“ здавалася чималенькою, і вони не дуже ладналися до того балю (бо й справді, як на бейрутське дешеве життя, то десять франків—це великий капітал); отже ж для цих „нотаблів“ такі гроші були дрібниця, і вони, або їхні жінки та дочки, нетерпляче дожидалися того балю, де можна буде до схочу патанцюватися, наслухатися кавалерських компліментів, почванитися своїми модними костюмами. Декотрі з „вельможних“ пань та панночок шили собі тепер новітню сукню спеціально за-для „балльо“. Примірювання нового костюму—це дуже цікава річ за-для жіноцтва, мабуть, чи не на цілому світі; а за-для східнього семітського жіноцтва, яке тяжко любить убиратися в гарну одіж,—отак як наші жидівочки,—примірка нового костюму є цілісінька церемонія, і на ту любов й поважну церемонію скликаються за-для поради всі добрі приятельки.

— Ага, нарешті прийшли!—привітно докоряла одна молода пані двом своїм товаришкам.—Написали, що будете тут о півдні, а спізнилися мабуть годин на двоє!

— Не мене питай,—виправдувалася одна з гостей,—а питайся в Marie: півтори години висиділа за туалетом, доки прибралася!

— От бачиш, Marie, яка ти!... Ти собі любісінько за туалетом сиділа, а я аж занудилася, ждучи вас!... Та чого ми стоїмо?! Сідайте, будь ласка!... А чому ви вчора ввечері до мене не заходили?

— Бо ввечері зайшла до нас m-me Хасібє із своєю дочкою, бодай їм добра не було! Прийшли вбивати нас!

„Вбивати когось“—це по-арабськи значить: „надокувати комусь“. Так кажуть про дуже нудних людей.

— Бодай їх Бог убив!—широ побажала їм і хазяйка дому.—Правдиві мужічки мужічками. Балакати з цими—чиста мука!

— От тільки, що дочка її Ізабела не поганенька собі, нівроку.

— Ізабела?! Ані трохи не гарна... не вродлива... а додайте до того, що вона страшенно маніриться та ламається... аж сміхотá!

Тут увійшла ще одна приятелька. Привіталися.

— Ізабела?—забалакала нова гостя.—Я її бачила тої неділі в церкві святого Юрія. На ній була червона сукня з білими кружевами, з білою гарнітурою, під остатню моду. *Vraiment, c'était le dernier cri de la mode.*

— Чи бачите?—розсердилася хазяйка.—Вона, мужичка тая, що й досі по городському навіть говорити не навчилася, вважає себе за найелегантнішу даму на цілу округу!... Доброго смаку нема в неї ані на шеляг мідний, а хоче вдятися як наймодніш!

— Та знаєте що? Хочете, підемо цеї неділі до церкви святого Юрія? Ізабелу в її новітній сукні ми там напевне побачимо, бо вона раз-у-раз ходить до теї церкви... Та за одно подивимося на m-me Рохâнâ, а надто на m-me Ляті́фе. Казали міні, всі аж заглядалися на те плаття, що було на ній у неділю: аж очі в себе вбірало!

— Чому ні? підемо й до святого Юрія!

— Дак не забуваймо: в неділю—до Юрія... Ну, а твоя сукня, що для „бáллъ“, вже, значця, готова, Єлисавето?—вдалася одна з гостей до панії дому.

— Модистка пообіцялася була принести на примірку ще в південь, та чомусь припізнилася, так само як і ви. Я вже тричі посилала за нею.

— Я б тобі порадила оторочити оборки не чим, тільки таким самим кружевом, як я собі покупила вчора... Делікатне, на прочуд!

— Ба я вже собі весь доклад дібрала на свій смак... От зараз сами побачите, чи добрий смак у мене.

— А я заходила була вчора в *Magazin National*... От де бачила чудові й розкішні кружева тай усякі матерії... Шкода тільки, що все воно здебільша линюче.

„*Magazin National*“—це не французький, а широко-арабський магазин. Араби дуже люблять робити собі французькі вивіски, хоч часом трапляються в тих вивісках курйози. Он, над одним магазином замість „*Confections d'enfant*“ надписано: „*Confection d'enfants*“...

— Дивує мене, чогось не трапляються вже тії товари, які бували давніш. Є в мене декотрі плаття, пошиті буде тому год з четверо або й п'ятеро. Ото матерія гарна, міцна, не-линюча! Плаття—неначе й досі в первісному своєму сьйві!

„В первісному своєму сьйві“ має значити: „допіро пошиті“, „ще нові“.

— А чи ви знаєте, мої панійки? часом у рознощиків бувають найпречудові й міцні матерії і всякий инший крам. Позавчора я покупила в одного рознощика кашемірову гарнітуру... от розкіш!... і дешево!... Та от і зараз маю з собою клаптичок у кишені,—бачите?

— Ой, тай гарно ж! Це така річ, що наводить божевілля! Це така річ, що аж розум вона виганяє! (Ші біжяннин! Ші бітійір ль-акль!)

„Наводити божевілля“, „виганяти розум“...,—не треба брати цих емофатичних виразів дословно. Вони попросту мають визначати: „Це така принадна річ, аж очі розбігаються“.

— А по чому за локоть?

— Е, він був правив по два з половиною п'ястри, та я одразу об'явила піну шісдесят парá. Довго він одмагавсь, торгувавсь, та нарешті пристав—і оддав по шісдесят парá.

60 парá, або $1\frac{1}{2}$ п'ястри, це білше-менче 10—11 копійок.

— Що дешево, то дешево!... Як ійтиме він узавтра коло вас, напровадьте його до мене!

— І до мене! я теж покую!ю!

— І до мене!

— А от, буде тому скілкись днів, бачила я m-me Мааруф. На ній була прекрасна сукня, коліру jujube. Але як вона сидить на ній!... Ет!

— Бо в неї кривий стан! Чи варто й одягати в гарне оту криву ломаку?! Каже прислів'я: „Ляббис иль-уд—біжуд“, „Вдягни пеньок—то й пеньок покращає“... ну, а для неї ніщо не поможеться!

— Крива та ще й довготелеса!—згодилася пані дому.

На хвилину розмова перепинилася. Аж ось в однієї з гостей ентузіастично заясніло обличчя: вона разом щось пригадала:

— Чи ви вже знаєте вчорашню новину?!—раптом вигукнула вона сенсаційним голосом.

— Яку??... яку??...—з радісно тривожною цікавістю накинулися всі на ню.

— Вчора справили заручини m-lle Емілії з д. Моркосом,—звольна, смакуючи кожне своє слово, проказала вона.

— Невже?!... Виходить, що таки доби́ли торгу!... Бо чу́тка про те, що Емілію хтять заручити, іде мабуть чи не з місяць. Кажали тілки, що батько та жених на приданім не можуть помиритися.

— Це правда, не могли були тай не могли, бо жених правив багато бі́льше грошей, ніж Еміліїн батько давав. Аж учора зовсім домовилися, і вже край!... Сторгувалися!... Батько згодився дати геть усю тую надбавку, що правив д. Моркос.

— Ну, та Еміліїн тато може ще й теперечки сміятися собі в пазуху!... Бо другий дурний покупець на його дочечку був би знайшовся не швидко, хоч би татусь давав за нею й мілійони!...

— Еге ж!... Тої неділі зустрілася я з нею на весіллі у панів-Вагбі. Вона була вбрана в атласне плаття, бі́ле-бі́лесеньке, а сама вона—аж чорна!... Виглядала так, наче блоха в сметані... Ага! Ще ж я зустріла там пані Мутрân..., на ній була шовкова рожева сукня;... була там і пані Адла..., на ній—костюм непоганого ржавистого кольору. А в тім, нічий костюм не принав міні так до вподоби, як той, що мала на собі m-me Катұра: небесно-голубий..., аж сияє принадою!

Увійшла наймичка:

— Прийшла пані-модистка... Жде в вашій спальні...,— оповістила вона хазяйку.

— Ходімо, ходім!—весело заметушилися всі тай побігли дивитися на принесяну модну сукню.

Отак значніші бейрутські дами готувалися до „балльо“. А в тім, треба признатися, що такі розмови однаково були б велися поміж жінками та дочками тутешніх нотаблів не тільки тепер, перед „балльо“, але й будь-коли. Балачка про костюми, про костюми, про костюми—ото найзвичайніша тема серед вищого бейрутського християнського дамського товариства, і луччих інтересів у них немає. Що ж до таких пань, як Гедіє та інші, котрі з бідніших, то їхні всі розмови звичайно ведуться про кухню, про всякі страви, про хазяйствечко. Не багатько високих інтересів і в дівчат: вони, в тісній своїй компанії,—як думають, що ніхто їх не чує,—люблять балакати про інтимно-фізіологічні справи,—от, приміром, коли і в який день хто з них має щомісячну жіночу слабість, або балакають про щось инше з цієї самої сфери. На честь християнкам можна завважити, що їхні розмови, хоч і фізіологічні, бувають безмірно пристойніші, ніж у мусулманок. Мусулманські дівчата та жінки, з дитячих іще літ, як зберуться в своїх харемах побалакати поміж собою, то навчають одна одну про такі подружні подробиці, що навіть найгірша європейська проститутка була б почервоніла з сорому.

II.

Ну, от надійшов день балю.

Один з гарних звичаїв, який позаводили європейці в Сирії, це той, щоб будувати покої дуже широкі й з високими стелями: одноповерхова господа тутешніх багатших людей виглядає заввишки з церкву. Що ж до давніх низьких азійських будинків, то треба аж дивуватися, яким способом люди в них можуть не спектися живцем серед палючого сирійського літа. В Бейруті одна з найвищих заль, дуже розлога й розкішна,—це в господі Фрнейнів. Громадський „балльо“ має одбутися саме в ній.

Ще танці не почалися, та вже багато гостей посходилося. Заля й суміжні покої аж кишать пишними й гарними, хоч і розмальованими, дамами і не менш пишними кавалерами. Не вважаючи на дороженьку ціну за „папір-

чик“ (білет), зібралось сюди чимало людей навіть і з середнього достатку; а вже ж нема чого й казати, що позбиралось геть усе бейрутське християнське „вельможне панство“,—одним словом усе те, що бейрутські християни звуть „notre haute société“, „notre noblesse“, або, чисто по-арабському, „акебір-на“, „наші вельможі“. Поміж тими „благородними вельможами“ можна побачити, ондечки, Сюрсоків та Бюстросів,—багатих комерсантів, які не цураються й меценатства і запомагають своє рідне арабське шкільництво, хоч своїх власних дітей виховують в Англії та Франції. Що правда, не саме меценатство в них у голові. Бо он, тут таки в цій залі, можна поміж гуртом Сюрсоків углядіти Ельбеса ибн-Ібрагіма Сюрсока, що його спеціальність—зводити невинних дівчат і робити їх жінчинами. Недавнечко він з юрбою таких, як і він сам, виважив двері в одній бідній хаті, щоб живосилом схопити дочку безталанних пожильців, яку назнав собі давніш, і ніякого турецького суду він за те не боїться, бо він багатир,—на хабар суддям гроші є... А он—стоїть Муса Фрейж із своєю ще й досі гарною жінкою. Він—так само значний комерсант: торгує шовком, як і більшина бейрутинців; та честолюбець із його не аби-який. Як пихато несе він оце зараз на грудях декільки османських орденів, наділених од султана! Правда, всі знають, що ті ордени позаробляла йому його жінка, бо вона охоче, за згодою чоловіка, ділила своє кохання з кожним-кожним-кожним бейрутським вільєм (губернатором). Та на ордені це не виписано, і всі тепер поважають Фрейжа,—всіх зависть бере, як поглянуть на ті ознаки султанської ласки, що висять йому на грудях... Далі, онде, видко трошки пригноблену постать Саліма Шхâде, драгомана російського консульства. Селяни з Лівану нанавидять Саліма і проклинають за його хабарництво і перекручують його ймення із „Салім“ (мирний) на „залім“, де корінь *злм* каже про „кривду“; та що кому до селянської ненависти!—всі добрі люди Саліма знають, і всі щиро поважають, і всі бояться його, бо він має право сказати: „Le consulat de Russie—c'est moi... Адже консул, князь Гагарін, ні слівця не знає арабського, і весь—у руках Салімових, і не дурно хтось із бейрутян сказав: „В російському консульстві справжній консул і монсул і геть усе—то не хто, як Шхâде“... А до кого там отак привітно осміхається оце зараз Салім? О, то теж один із непослідніх

бейрутських православних „вельмож“: він довго був торгував живими людьми, хоч і не рабіними, збив собі з того чесного промислу чималенькі гроші, і тепер він один з найперших людей у Бейруті. Кажуть, що він цього літа хоче, в спілці з другими „вельможами“, завести рулетку в Айн-Сбвфарі на Лівані, де люблять літувати багатші бейрутинці; лихі язики торочать, що разом з рулеткою він заведе й потайний мініатюрний публичний домочок, в якому будуть не тільки дівчата, ба й молоді хлопці, за для любителів... Ось до його підходить іще один значний „вельможа“: колись він був кухарем, потім...

Але нема часу казати далі, бо он, дивіть, увійшов до залі шейх-Жяммель із дочками.

Жяммелеві дочки не виблискують своїм убранням: воно на них доволі простеньке. Тільки ж це костюм європейський, а не ізâr, бо Гедісі пощастило вмовити Жяммеля, щоб він передяг дочок на європейський лад. Що до самого шейха-Жяммеля, то він ніяк у світі не згодився скинути з себе свою гірняцьку одіж і пішов на „бальльо“ в такім самім старосвіцькім гірськім костюмі, в якім приїхав.

Увійшовши з дочками до залі й попавшись у самий вир густої людської юрби, де не видко було жаднісінького знайомого обличчя, шейх-Жяммель, мало не запâморочений, протовпився з дочками швидче до стіни, до дивану, де й нашупав собі порожні місця. Як посідали вони втрох, шейх-Жяммель обдививсь навкруги пильніш,—і погляд йому помарнів тай зробивсь аж трівожний. Всі дами, які пурхали сюди й туди, були декольтовані, а це шейхові-Жяммелеві було не по знаку. За-для шіку всі балакали по-французьки, арабської мови було так що й не чути,—і на Жяммеля напала непевність, чи туди він попав, куди слід, чи в якусь сороміцьку господу. Із тих, кого він знав у Бейруті, нікогісінько тут не було.

— Аллâ!—вимовив він сам до себе.—Хто вони—оці жінки й дівчата, які ходять із голими грудима?... Де я опинився?... В чесній господі, чи може...?—і він не доказав.

— Тату!—покірно завважила йому одна з дівчат:—в одній московській книжці намальовано баль, то й там я бачила такі самі вбрання.

Батько здвигнув плечима і процідив крізь зуби:

— Добре, побачимо, що́ буде далі...

Заграли музики. Кавалери з дамами поставали до кад-рілю. Вже й перші п'ять фігур Жяммель оглядав з огидою. Коли ж надійшла шоста, коли кавалери пообнімали своїх дам і, притиснувши їх до себе, закрутилися по залі, шейх Жяммель підвівся і громовим голосом гукнув:

— Стійте, музики!...

Танець спинився. Всякий гомін разом ущух. Всі дивилися на незнайомого араба, що його очі метали іскри; всі дивилися—і не розуміли, що сталося.

— „О, Господи Боже!“—зачав Абу-Амін надхненно-проповідним голосом, що аж колотився з обурення:—„О, Господи Боже! за що ти нас покинув!!... Буде тому трицять і сім год, як бачив я Бейрут в-останнє,—і був він тоді гóрод віри Христової. А тепер?... Я не знаю, що тепер із ним сталося!...

„Передше ваші матері, жінки й дочки ходили, закутуючи лице своє, щоб нічий погляд нечистий не впав на їх. Тепер вони перед чужими людьми одгорнули запону не тільки од обличчя свого, ба й од грудей!... За моїх часів голі груди в жінки можна було побачити хіба тоді, як вона годувала грудима дитину...

„Чи ви не знаєте, що до замужньої жінки не сміє доторкнутися чужий чоловік ніколи-ніколи, а до дівчини—тоді тільки, як церква поблагословить їх зватися мужем і женою?! А що в вас оце зараз продіється? Що це за танець? Чоловік байдужно дивиться, як його напів-голу жінку привселюдно пригортає хтось другий! Батьки не стидуються, що їхні невинні дівчата падають в стидкі обійми кожному парубкові, і він перед старими людьми крутить їх по по-кою, мов одурілий з любострастия!...

„Де я? в чесній господі чи в домі гріха?!...

„Прокляття на єзуїтів, що навчили вас мерзоти вавилонської!... О, растління нравів! Йй, фасâд уль-ахлâк!“...

Гомеричний регіт не дав Жяммелеві казати далі. Інші, як скажені, реготалися з того, що от, мовляв, на Жяммелеву думку, отці-єзуїти навчили бейрутянок декольтуватися. Інші, знов, аж хапалися за живіт од слова „растління нравів“, „фасâд уль-ахлâк“, бо одно—що воно само собою архаїчне, а друге—що Жяммель, пхаючи до своєї мови святі церковно-арабізми, вимовив оте слово страх як кумедно, пересадно гортанним емфатичним способом; в Бейруті швид-

че вже були б сказали: фсѣд иль-хля'. Треті знов реготалися з Жяммелевого „мужицького“ вбрання і з його манер.

— Ходімо, дочки, звідси!—сказав Жяммелъ до своїх дівчат. Вони вийшли. А позаду їх заграли музики.

III.

Прийшовши до Гедіїв, батько зараз загадав дочкам іскинути з себе франжійські сукні, хоч вони були без декольтування, і сказав удягтися в изъари. Сукні він пошматував своїми міцними руками, на скілкись шматків. Даремне Гедіїха хтіла була вмовляти Абу-Аміна, щоб він краще продав ті плаття, а не дер їх, бо вони коштують чимало,—Абу-Аміна переконати не можна було.

— Хай гине все марно! нехай ті ганчірки нікого не спокушають!...—похмуро одрубав Абу-Амін і зараз спитав у доктора Гедіє:

— Коли йде бараход до Яфі?

„Бараходом“ звуть палестинці пароплав, з російського—„пароход“. Гедіє зрозумів Жяммеля, хоч у Бейруті звуть пароплав „бабѳр“, з французького „vareur“.

— Котрий? австрійський?... Бо австрійським їхати найвигідніш,—сказав Гедіє.

— На австрійським „бараході“ не поїду, бо й там, певне, сзуїти.

— Тривай! сьогодні неділя?... Е, то взавтра ввечері їде пароплав московський!

— То я взавтра й поїду.

IV.

І поїхав. Ніч була гаряча, а ясна—мов день. З пароплавного чардаку добре було видко і Бейрут на високім місці, і Ліванські гори вліворуч од його, і в середині поміж їми—бейрутську затоку святого Юрія, куди й досі ходять московські прочани дивитися на камінь, що саме коло нього, повідають, святий Юрій убив страшного змія-людожерця. Під золотим потоком місячного світла гарний білокам'яний Бейрут здавався на своїй горі ще гарнішим.

Знов же, кинувши счима на другий бік у ліворуч, не хтілося очей одривати од моря й гір Ліванських. Найвищий з ліванських гірських верхів—Синнін, укритий вічним снігом, вирізувався на темноглубому небі, мов ослінна дорогоцінна гора із суцільного щирого срібла. Шейх-Жяммель, суворо поглядівши якусь часину на ті гори, на море, на Бейрут, огидливо проворкотів:

— Блуднице Вавилонська!...

Його очі з любою втіхою спинилися на російському „бараході“, де він сидів на чардаку. Тут було повно прочан з Росії і з України, що їхали на Яфу до Єрусалиму. Саме тоді один прочанський гурток щиро молився на ніч. „Мйа-па-й сина...“, „царю небесний | удушителью“...—благочестиво шопотів дехто, і Жяммель міг навіть розчути тес шопотіння. По-„москобійськи“ він, очевидячки, нічогосінько не тямив, як що не брати до рахуби „Госбоді бомілюй“, що часом співають по арабських церквах (вимовляючи на арабський лад „п“ за „б“), коли туди прийдуть москобійські прочани. Та зараз Жяммелеві й не треба було нічогосінько розуміти: йому попросту була надзвичайна втіха—слухати незрозуміле релігійне шопотіння та дивитися на тую гарячу щирість, з якою „москобійський“ гурток моливсь до Бога.

— Ах, мерзавци-мужічй!—загорлав на богомільців один з офіцерів пароплавної команди.—Хохли проклятіє, безпам'ятніє! Ви опять расположілісь у самага прохода!... Сейчас мене переходіте в другое место!

І офіцер,—зроду мабуть не хто, як одеський українець,—додав до своєї мови проти „безпам'ятних хохлів“ найгіршу московську лайку.

Само собою, бідний шейх-Жяммель не міг зрозуміти офіцерської лайки, виправленої проти богомільців; ба навіть і його дочки, виховані по-московськи в дівочому Бейт-Жальському інституті, второпали лиш одно—що в тій лайці згадується мати. Тим-то ця пригода ані трохи не перебила шейхові його втіху: навпаки він ще лучче втішився, бо офіцерського голосу прочани вслухалися заразсінько тай, не кажучи ані слівця суперечного, швиденько попереходили молитися в другий куток на чардаку, далі од проходу. Все те живо нагадувало Жяммелеві його ідеал „залізної руки“,—і йому було любо.

„Бараход“ тихесенько, звольна зачав одпливати. Шейх іще раз кинув погляд на Бейрут і подумав:

— Прощавай, дщи Вавилоня окаянная! Йй, фасёд оль-ахляк!... О, растлініє нравів!...

Бейрут у Сирії.

19 февр.

3 марта

1897 року.